DE NIEUWE STEM

5

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
TIENDE JAARGANG / MEI 1955

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELD-BIBLIOTHEEK
AMSTERDAM
Admiraal de Ruyterweg 545
Giro 1677

ANTWERPEN
Lange Koepoortstraat 2
Giro 316339

INHOUD

blz.

CHRISTIAAN TERPSTRA, Lest we forget 257
H. REDEKER, Uit het leven van J. A. Dèr Mouw 265
WILLEM BRANDT, Verzen 270
ALBERT HELMAN, Kerk en Kolonialisme 272
JOSINE REULING, Begrafenis 279
ELIZABETH VAN STAPPEN, Verzen 295
NICO ROST, Ontdekking van de realiteit in West-Duitsland . . 298
JAN ROMEIN, Toespraak 306
KORT BESTEK 310
EX LIBRIS 316

Christiaan Terpstra

LEST WE FORGET

Als 't Pinkster is en heel mooi weer,
en lekker in de lucht,
dan zegt de mof tot seine Frau:
„Kom nu de stad ontvlucht!
Naar Dachau of naar Buchenwald
— wat staat je am Besten aan?
Of zullen we gezelligjes
maar eens naar Holland gaan?"

Een ezel stoot zich in 't gemeen
geen twee keer aan dezelfde steen.

Toch zet men met zijn neus vooraan
en herbewapent de Germaan.

Dat wordt dus nu de tweede keer.
De mof is sterker dan de leer.

Ik ben benieuwd wie 't versje drukt —
't Lijkt me bij voorbaat al mislukt,

want het moment is niet geschikt ...
In elk geval: het wordt getikt.

*

De moffen wonen aan de Rijn;
de moffen willen vrolijk zijn,

en 't landvolk, spelend aan zijn vloed
brengt soms ook ons zijn lentegroet.

Dan ziet men lustig en spontaan
zijn Wehrmacht door de straten gaan,

en waait het vriendlijk hakenkruis
van het ontruimde Jodenhuis.

Dan komt de keurtroep uitgezwermd
waarmee het Reich het Volk beschermt

tegen de (oovrigens kleine) kliek
van jood, marxist en bolsjewiek.

Dan flecht und webt de Grijze Muis
haar rozen in 't publieke huis

waar zij voor wie juist heeft vergast
haar Weisse Hand in onschuld wast;

dan is den reine alles rein
bij het gemüthlich samenzijn.

*

Al wie oprecht de moffen haat
is nooit te vroeg, maar steeds te laat.

De mens heeft, de moraal ten spijt,
zijn mensenrecht op haat en nijd

— althans wel één dag in het jaar.
Dat lijkt me ethisch geen gevaar:

soms vast men, soms is 't carnaval
met feestneus en apachenbal.

De kerk heeft nooit bezwaar gemaakt
of men nu vast of hikt en braakt.

Op zoveel jaar getrekkebek
is één dag afschuw heus niet gek:

het is een psychologisch feit
dat men soms haat met wie men vrijt —

als men elkaar zo grondig kent
wordt men soms wat ambivalent.

Zo heet dat met een technisch woord.
Gedwongen liefde leidt tot moord.

Ik heb wel nooit een moord begaan,
maar 'k had geen kans. Daar ligt het aan.

Voor moord te bang en te correct,
mag 'k lijden dat de mof verrekt.

*

De meeste liefde is vertoon;
de meeste haat is doodgewoon.

En al wie de Bevrijdingsdag
im Judenlager gloren zag

is òf schijnheilig òf verstompt
als hij al nù van haat bekomt.

Liefde heet sterker dan de dood.
Nou — haat is minstens even groot.

Als wij al dood zijn en vergaan,
geen klok meer luiden zal of slaan,
zal op de hoeken van de laan
nog steeds met menie ROTMOF staan.
En wie dat schreef heeft wèlgedaan.

*

Straks komen bussen in het land
en zingt men van die Weisse Hand
en Judenblut en Engeland.

Men kieze tussen liefde en haat
toch altijd maar het minste kwaad

als het wat kietelt aan de borst —
Is het een adder of een worst?

Noch worst, noch adder — geen van bei:
het is een cobra in gelei,

een mof in nitrogelatien
die Putten en Reness' komt zien,

en Rotterdam en de Moerdijk.
Hij kan het doen. Hij heeft gelijk.

Sightseeing is sein gutes Recht,
en 't eten is hier lang niet slecht.

De grenspost zet een hoge dop
en heel het volk een glimlach op,

Straks heeft de mof zó potverteerd
dat Putten Dachau adopteert.

En dat is dan nog maar 't begin
van Brüderschaft en naastenmin.

*

Ik gun de doden 't massagraf,
de Joden hun *Gerechte Straf*

en aan de mof antipathie,
maar nu en nooit een Pinksterdrie

waarop hij hier belastingvrij
in bussen rijdt. Eén dag in Mei

eis ik de *Heerschappij der Straat.*
Wees mij genadig, Heer! Ik haat.

Eén dag dat men de grenzen sluit.
Geen mof komt er meer in of uit.

Eén dag om onder ons te zijn:
mijn haat is zo gezellig klein.

Het is hier toch geen poepenkraam?
Houd ze dan één dag hier vandaan...

Wat moeten al die poepen hier?
Ze hebben thuis toch poepenbier

en poepenbraut en poepenwijn?
Laat ze dan blijven waar ze zijn.

*

Eén dag dat men de Oostgrens sluit
en dat alleen de lijster fluit,

zoals zij fluit als wij verstomd
staan om het graf in 't rond.

Geen twee minuten, maar een dàg.
Wie ooit in moffenogen zag
of onder schoppen nederlag —
Steek uit de Nederlandse vlag!

— in lentewind of dondervlaag...
het komt er niet op aan vandaag.
Het blauw omhoog, het rood omlaag,

zoals ook 't scheepsvolk in zijn nood
die vlag hijst voor de reddingboot*)

*

Schoon er niet veel gevoel bestaat
is 't sterkst gevoel toch wel de haat:

een schild en wapen voor 't gevaar
van lust- en kindermoordenaar,

*) Dit is niet geheel juist. Wel hijst (of hees vroeger) een Engels schip als noodsein de koopvaardij- of reservevlag „Jack down", dus ondersteboven.

en lerenlampekappengriet
en Kapo en van wat al niet.

't Is goed dat men zich niet vergist:
soms zijn ze kampbeul, soms toerist.

Met twee minuten zijn we af
van stilte en van 't massagraf,

maar jaren zullen er vergaan
als ze weer komt — de poepenkraam.

De poepenkraam ... „Tir de Salon".
Het trefpunt van het peloton;

de schiettent, waar een vrije dag
om Wurst en Schnaps geschoten mag

op wat daar staat en wat nog leeft
als men er naast geschoten heeft.

Een lamp met mensenleren kap
verlicht de loper op de trap

naar het bordeel boven de tent,
want anders zou een dronken vent

de Ehrenbraut die hem begroet
niet kennen aan haar varkenssnoet.

*

Volhardt! Wij zijn in oorlogstijd!
O houd ons kleine land bevrijd

van moffen die in 't feestgewoel
ons kussen met hun moffensmoel.

Er is misschien maar éne God;
in elk geval maar één gebod

en éne keus: òf onze haat
òf Auschwitz en Euterpestraat,

en poepenkraam en Ilse's lamp
en gaskraan en 't Vernichtungskamp.

Ik moet misschien nog even met nadruk verklaren, dat met „mof" niet „de Duitser" wordt bedoeld. Er zijn Duitsers die geen moffen zijn, en er zijn moffen onder alle nationaliteiten ter wereld. Onder een mof versta ik een bepaalde soort van weerzinwekkende menselijke figuren, die alle eeuwen door en overal heeft bestaan, maar die in oorlogs- en bezettingstijd speciale kansen krijgt tot ontplooiing van de typische moffeneigenschappen, waarvan wreedheid, kruiperigheid en bepaalde vormen van geperverteerde sentimentaliteit de voornaamste zijn. Veelal zoekt het typische moffenrégime voor de meest opvallende eigenschap — de wreedheid uit welbehagen dus — justificatie in op duidelijke waanvoorstellingen berustende wettelijke voorschriften; soms echter wordt haar vrij spel achter gesloten deuren toegestaan, zoals b.v. krachtens de bekende zinsnede „voorbehoudens verdere maatregelen der Sicherheitspolizei", die als aanvulling van de „wettelijke" strafbepalingen bijna overal in het „Verordnungsblatt" van een zeer typisch en nog vrij recent moffenrégime kan worden aangetroffen.

De meeste moffen hebben op grote afstand van onze grenzen de hen typerende wreedheden bedreven; slechts één régime kennen wij van nabij en van kort geleden. Het is wel jammer dat dit toevallig of misschien niet toevallig een régime van Duitse moffen is geweest, en dat dit Duitse régime nu juist in systematische wreedheid alles heeft overtroffen wat te voren door despotische en psychotische moffen-enkelingen ongeorganiseerd en onsystematisch werd gepresteerd. Laten wij zachtmoedigheidshalve veronderstellen dat noodlottigerwijs juist enkele waardevolle en positieve eigenschappen van de Duitser — als b.v. arbeidzaamheid, discipline en organisatietalent — er toe hebben geleid dat de Nederlander slechts ervaring heeft opgedaan met een geperfectioneerd moffenrégime van professionals en academici, en geen enkele ervaring met niet-Duitse dilettanten op cultureel, staatkundig en penitentiair gebied.

De onnadenkende lezer meent wellicht dat ik met mijn suggestie van (overigens slechts gedurende één dag) sluiting van de grens voor toeristen „de goeden met de kwaden wil treffen" en dus de moffenwoorden „wordt geacht" uit de bepalingen over „Gesundes Volksempfinden" tot de mijne maak. Men zal echter gemakkelijk inzien dat de niet-mof van Duitse nationaliteit er niet aan zal denken om op die dag door ons land te gaan toeren. Hij kan mijns inziens „worden geacht" zich te schamen over de moffen onder zijn landgenoten — waartoe volgens mij overigens niet de minste noodzaak bestaat.

Hans Redeker

UIT HET LEVEN VAN J. A. DÈR MOUW[1])

Dèr Mouw in Doetinchem

In de ogen van de Doetinchemse burgerij, dankbaar voor iedere nieuwigheid die zich in de lanen van het eentonig bestaan vertoonde, was Dèr Mouw al snel een opvallende en ongewone, dus als „zonderling" bestempelde verschijning.

Met de regelmaat van de schooltijden kon men zijn kleine gestalte met het groot, harig hoofd langs zien gaan. Op het kort traject tussen huis en schoolgebouw liep hij dan met zijn snelle trippelpas, de lesboeken onder de arm, vaak lezend met de tekst vlak voor de bebrilde ogen, zodat de bewegingen van het hoofd precies het heen en weer gaan van de aandacht langs de regels weergaven, maar altijd volslagen afwezig in gedachten, zodat zijn fladderende loop, soms bij innerlijke vervoering overslaand in Nietzscheaanse huppelpas, vreemd door 't verkeer dwarrelde, telkens stoppend of nog juist schichtig opzij springend voor te laat bemerkte obstakels of met een kleine spurt, om plotseling van links en rechts opdagend gevaar te ontlopen.

Op mooie avonden kwam men hem dan in de naaste omgeving tegen, met de zelfde verstrooide stap dwalend langs bospaden en landwegen, abrupt wisselend tussen het gretig verslinden van de meest uiteenlopende lectuur en — daar, waar meest ver-af de mensen waren — het fel en extatisch indrinken van landschap en natuur, de kleine wonderen van bloemen, van insecten en vogelwereld, het stil en lang luisteren naar verborgen vogelroep, het snorren van libellen, het gezoem van kleine vliegen en bijen.

En naast zijn habitus en gedragingen riep ook zijn kleding om extravagante onvormelijkheid en verstrooidheid een algemene spottende nieuwsgierigheid op. Zo droeg hij zelden of nooit een hoed, wat in die dagen een grof vergrijp tegen de etiquette was. Bovendien liep hij het liefst in oude, afgedragen jasjes — een behoefte die hij later nog nadrukkelijker zou manifesteren en navolgen — terwijl zijn verstrooidheid hem al te vaak met pantoffels of ongelijke schoenen aan de openbaarheid van de straat prijs gaf. Dèr Mouw was iemand, die tot in de meest gewone kleinigheden zijn leven lang gelijk een kind verzorgd moest worden. In deze eerste Doetinchemse jaren, toen

[1]) Vervolg van blz. 34 en laatste der fragmenten.

moederlijke koestering zich op afstand bevond en geen andere vrouw aanwezig was, om deze taak op zich te nemen, was zijn practische hulpbehoevendheid een dagelijkse marteling.

Anders stond het met zijn leraarschap; hij had als jong en pas benoemd docent het eerste onderricht in Latijn en Grieks aan de laagste klassen te geven. Want deze zonderlinge, in de liefdeloze blik der burgerlijke omgeving haast caricaturale, mensenschuwe en verstrooide figuur moet op geheel eigen wijze een uitstekend docent zijn geweest. Zo, ten minste, daagt zijn beeld uit de herinneringen van nog levende oud-leerlingen.

Van de normale leraar en onderwijzer had Dèr Mouw weinig. In feite was de gewone onderwijsroutine volgens het bestaande systeem en zijn voorschriften en vereisten hem een gruwel, welke hij op theoretische gronden verwierp (al zou deze theorie zich eerst in het verloop der jaren en in connectie met de opvattingen van Hoogvliet scherpen) en emotioneel als een durende kwelling ondervond. Maar met zijn levendige, bezielde en inspirerende wijze van lesgeven, tot leven roepend taal en literatuur en culturele achtergrond, slaagde hij er ten minste in, een ongeacht brede schare uit deze in hoofdzaak ongeïnteresseerde en de oude talen als zure noodzaak beschouwende leerlingenmengeling te openen voor al het mooie en essentiële, dat hij zelf zo overvloedig in de Latijnse, meer nog in de Griekse literatuur aanwezig wist. In de dorre woestijn van lusteloos leraarschap was hij vanaf zijn enthousiast begin ongetwijfeld een van de lavende oase's, waar daarvoor ontvankelijke leerlingen buiten de dorre feitenstof van woordrijtjes, van grammatica en syntaxis geboeid geraakt werden door iets, dat meer wezenlijk met hun mens-zijn en ontwikkeling te maken had.

Met de orde had hij geen enkele last. Straffen kwamen bij hem zo goed als niet voor. Zijn humor en vlijmend sarcasme en zijn dominerende, eerlijke en onvormelijke persoonlijkheid waren voldoende wapenen tegen onrust en baldadigheid. Dèr Mouw heerste simpel op grond van zijn geestelijke en menselijke superioriteit. Zijn excentriciteit werd aanvaard en zonder ook in het minst te dingen naar goedkope populariteit en gunst werd hij snel een vriend voor deze jongens — mannen wel in de hogere klassen — die in hem een open, begrijpende en ondogmatische geest voor hun moeilijkheden en problemen en het tegendeel van een frik ontdekten. Als mens boeiend en indringend, bezat hij een grote invloed die met de jaren groeide en waarvan — als een van de oorsprongen van het tragisch einde der Doetinchemse tijd — nog nader sprake zal zijn. De ergste straf was het voor de meesten, door hem genegeerd te worden, verplaatst naar het

achterste deel van de klas en niet te bestaan, uitgesloten van zijn aandacht en belangstelling, gebrandmerkt tot een volstrekt te verwaarlozen substantie in het geheel van de klas. Beter dan dit nog was het, een ongenadige, vlijmscherpe afstraffing te ondergaan. Het tekent de sterke persoonlijke verhouding, waarin Dèr Mouw tot deze jongens stond en de invloed die hij — vrije denker met alle kracht van zijn genialiteit — op hen kon uitoefenen.

Maar dit alles had — bezien vanuit het geldende systeem — ook schaduwkanten. Zoals de lessen begonnen, daar in de lokalen van het breed langs de straat gelegen (en nog in vrijwel ongewijzigde staat aanwezige) gymnasiumgebouw, kon men hem aantreffen in de hoek van de klas, bij de grote, ronde potkachel, speels zwaaiend met het aanwijsstokje en in druk gesprek met de om hem heen groeperende gymnasiasten. Boeiende dialogen waren het dan over de meest uiteenlopende onderwerpen, brillante beschouwingen die hij al improviserend en voortspinnend ontwierp over al datgene wat door de jongens te berde werd gebracht of wat hem zelf innerlijk bezig hield. Hier schitterde hij, en het gaf hem een warme bevrediging, hier speelde zijn geest zijn intellectueel spel. Maar te graag bezweek hij daarbij ook voor de verleiding van deze gymnasiasten, die met een sluikse blik op de klok hem in welbegrepen eigenbelang aan de praat hielden, tot een groot deel van het lesuur voorbij was. Bovendien was zijn wijze van lesgeven wel zeer profijtelijk voor de talentvollen en geïnteresseerden, maar minder voordelig voor de moeizame zwoegers die zich via grammatica en syntaxis en de pijnlijke arbeid van vertalingen en thema's tot de vereiste kundigheid en kennis moesten opwerken. Voor Dèr Mouw was deze puur mechanische en uiterlijke kennis waardeloos en iets, waartegen zijn gehele wezen in opstand kwam. Voor de leerlingen, die nu eenmaal het examen in dit systeem moesten behalen, was zij evenwel een droeve noodzaak.

Tot zover enige meer algemene en uiterlijke aspecten, die wel reeds vanaf het eerste begin van zijn leraarschap aanwezig zijn geweest. Met de jaren trad evenwel een verscherping van de situatie in, ontwikkelde zich ook Dèr Mouw zelf meer in welbewust radicale en consequente wijze tot de volle kracht van z'n wezen, en werd zo de grond voor de situatie gelegd, waaruit uiteindelijk het dramatisch conflict van 1903 zou voortkomen.

Aan het plaatselijke gezelligheidsleven heeft Dèr Mouw van het begin tot aan het einde nauwelijks deel genomen. Met de zelfde verlegenheid en angst, waar het openbaar optreden betreft buiten zijn

eigen geestelijk terrein, met de zelfde sterk-affectieve afkeer van het botte en goedkope en onechte van feestjes, vergaderingen en andere bijeenkomsten, die hem al als gymnasiast en student kenmerkten, hield hij zich ook in Doetinchem zo ver mogelijk van al die gelegenheden, die in zijn ogen tijdverknoeing waren. Hij leefde er teruggetrokken en afzijdig — en volgens onverbiddelijk fatum juist daarom opvallend en ergernis verwekkend — met zijn studie, zijn natuur en de weinige naaste vrienden. Hij stoorde zich niet aan de etiquette van die dagen, haatte tot op het maniakale alle vormelijkheid en werd op lerarenvergaderingen, plaatselijke festiviteiten of avonden nauwelijks gezien, om indien aanwezig, zo snel mogelijk weer weg te vluchten.

Gecompliceerder dan deze algehele distantie tussen Dèr Mouw en de burgerij in het algemeen lag uiteraard zijn verhouding tot de schoolgemeenschap, tot collega's en discipelen. Met zijn leerlingen had Dèr Mouw, ten minste met dat gedeelte dat hem om qualiteiten interesseerde, juist intens contact, vooral toen hij na enige jaren de promotie maakte, ook aan de hoogste klassen les te mogen geven. Dèr Mouw trok hen aan als een ongemeen frisse, progressieve geest, hij boeide hen om zijn persoonlijkheid, hij stelde bijzonder belang in hun problemen en activiteiten. Hij was een gevierde leraar, en werd — vooral toen hij later zijn eigen huis betrokken had — vaak door hen opgezocht. Hier toonde hij — in kleine kring — zijn hartelijkheid en kinderlijke eenvoud, door de getuigen algemeen genoemd. Hier kreeg hij ook zijn kijk op de troebele détails van het leven op deze school, waartussen hij een uitzondering was, en een vertrouwensman en vraagbaak werd. Maar de connectie tussen Dèr Mouw en zijn leerlingen, een aantal leerlingen ten minste, ging verder. Allereerst oefende Dèr Mouw met de jaren meer geestelijke en wereldbeschouwelijke invloed uit — een invloed welke verband hield met zijn eigen, nog nader te bespreken innerlijke ontwikkeling. Aan deze school, welke zo geheel van de Ruimzicht-affaire afhankelijk was en dus een positief-Christelijke geest moest ademen, was Dèr Mouw, na al gauw bleek, een libertijnse rebel. Waartoe hij zijn vertrouwde discipelen opwekte, was een critisch, vrij denkend leven, een streven naar waarachtigheid en echtheid — en zijn invloed in deze richting was op deze nog ongevormde jongeren bijzonder groot. Daarbij sprak uit hem een sterk ontwikkeld maatschappelijk protest, een verachting van geld en haken naar geld, een verachting van de valse aanspraken der deftige of welgestelde burgerij. En wat nog erger was in de ogen van velen: hij had zich in die jaren tot een bittere vijand van het Christendom, *ten minste zoals die*

zich ontwikkeld had, opgewerkt. Bovendien bezat zijn philosophische instelling, buiten haar kracht als appèl tot een zelfstandig denken en zuiver leven, ook alle kanten van een radicaal scepticisme verbonden met een pessimistische levensopvatting — een verbond, dat aan zijn leer toch wel ietwat een cynische smaak gaf. Dèr Mouw heeft nooit enige aarzeling laten zien in het overdragen op deze jongeren van wat voor hem de waarheid was, hoe riskant deze waarheid ook mocht zijn. En des te pregnanter zijn virtuoos weergegeven theorieën waren, des te gretiger voedingsbodem vonden zij onder zijn gehoor. Met groeiende verontrusting en tegenzin zagen de invloedrijke kringen in stad, school en Ruimzicht deze geheel aparte figuur zich ontwikkelen tot een revolutionnaire geest, een „gevaar voor de jeugd", een onchristelijke kinderenverleider. En dit, terwijl met juist zag, hoezeer zijn huis door menige gymnasiast gefrequenteerd werd. Dèr Mouw kwam — zoals men het wel heeft uitgedrukt — op de index van Ruimzicht te staan. Ruimzicht evenwel had een flinke vinger in de pap van dit openbaar gymnasium. Toen op een tijdstip, waarop Dèr Mouw reeds lang van zijn belangrijke qualiteiten als docent had blijk gegeven, het ambt van con-rector vrij kwam, werd hij voor een zeer incapabel maar lijdzaam man gepasseerd; iets, wat zeer grote wrok bij hem wekte.

Bezien vanuit de afstand, door een verloop van vijftig, zestig jaar geschapen, is het déze rol van Dèr Mouw in Doetinchem geweest, welke het sterkste tot zijn breuk met de heersende groeperingen heeft geleid. Het stempel, dat hij op zijn volgelingen drukte, was groot en bij de levenden nog heden ten dage aanwezig. Zij danken Dèr Mouw hun zelfstandigheid van denken, hun verlossing uit oude banden en vooroordelen. Dèr Mouw gaf hun juist geen systeem, geen nieuwe verstarring ervoor in de plaats, en toch was ook zijn invloed niet van sterk persoonlijke inzichten gespeend. Nu nog ontmoet men in zijn weerklank de grote, indringende persoonlijkheid die hij — voor vele levens op beslissende wijze — is geweest.

Willem Brandt

PRAPAT (SUMATRA)

De atmosfeer is als het teerste glas;
tussen de bergen paarsgrijs neergestreken
de oevers onder golvend-groene deken
het meer: voor duizend jaar en gistren pas.

Het ruikt naar lente en witstromend water,
de dorpen luisteren in het ravijn;
aandachtig neergehurkte kampongs zijn
zo stil als waren zij voor goed verlaten.

Hier kan men altijd wel gelukkig wezen,
het meer wat laten glijden langs zijn huid,
gedichten schrijven, van zijn hart genezen,
vis worden, golf en waterval-geluid.

Een prauw steekt af. Wij blijven aan de kant
liever door onze oogharen staan staren.
Hoe ver en feestelijk de prauwen varen,
achter dit paradijs is nooit meer land.

DE BUKIT BARISAN

Het wuiven van de alang-alang velden
is als de golven van de oceaan;
de bergen, eilanden der eeuwen, staan
er onbewogen, binnenwaarts gekwelden,

zwavel en lava in verbrokkeld hart
van naakte plompverloren reuzenlijven,
en over hun gekromde ruggen drijven
de nevels van een ingekeerde smart.

Vogels en herten komen daar niet vaak
maar in de bosgrens onder kille wanden
ziet men de kleine fulpen gloed ontbranden
van squatters in hun verre avondwaak.

Dit zou men soms wel willen: bij het vuur
eenzaam doch aan de borst der grote bergen
zich warmen, rusten, maar zijn hart verbergen
en roerloos neerzien op het laatste uur.

Albert Helman

KERK EN KOLONIALISME

Het is psychologisch volkomen begrijpelijk dat de geschiedenis van de oorsprong en de ontwikkeling van het Christendom in hoge mate versluierd is door mythen. Het wens-verhaal is in de plaats gesteld van het verslag der naakte werkelijkheid, en daar dit — kenmerk van de mythe — veeleer onbewust dan bewust gebeurd is, maken wij het nog altijd mee, dat zelfs ernstige historici, die zich van moderne wetenschappelijke methoden bedienen, rustig blijven voortborduren op een wel-gekozen complex van feiten, en even rustig de blinde vlek van hun getrainde ogen blijven richten op al datgene wat de geïdealiseerde voorstelling zou kunnen vertroebelen en het geheiligde beeld zou kunnen vergruizen. Ze hebben volgens het Psalmwoord ogen, maar zien niet, oren, maar horen niet, neuzen en ruiken de werkelijkheid niet. Het is ontmoedigend te merken, hoe gering en beperkt in onze Westerse wereld de polemiek is over de ware betekenis van het Christendom voor de geestelijke wereld-evolutie, en hoe gemakkelijk de mythen op dit gebied zich handhaven. Alle „verlichting" ten spijt.

Het Christendom in zijn oorspronkelijke vorm is een koloniaal product, dat nimmer in een politiek vrije omgeving had kunnen ontstaan. Het Palestina van de Esseeërs, Farizeeërs en Saducceeërs was een door de Romeinen met harde hand onderdrukte staat, en de kleine, veelgeplaagde en daardoor van haar geschiedenis en haar historische taak vervulde inheemse bevolking verkeerde in de dagen van Caesar Augustus en zijn Palestijnse gouverneurs in een toestand van heftig innerlijk verzet. Te heftiger naarmate het volk minder kans zag zijn onlust naar buiten te manifesteren. Een proces van verinnelijking zette in, er ontstond een schijnbare berusting, een lijdzaamheid die bewust vrede zocht met de uiterlijkheden, naar aanpassing streefde, maar die zoveel te meer met onbewuste weerstanden gepaard ging, protesten tegen het oude, afkeer van het nieuwe wekte, welke telkens naar buiten uitbraken. De typisch koloniale gespletenheid was algemeen.

Zo kon de zaligspreking der zachtmoedigen samengaan met de uitspraak van Jezus, dat hij niet gekomen was om de vrede te brengen, maar het zwaard. Zo kon het Hogepriesterlijk Gebed bij het Laatste Avondmaal onmiddellijk gevolgd worden door het afgehouwen oor van Malchus. Zo kon het „Geef de Keizer wat des Keizers is", politiek gezien leiden tot een kruisdood tussen twee moordenaars en tot een

voorkeur voor Barabbas boven Jezus. Men kan het hele Nieuw-Testamentische gebeuren ook trachten te zien door de ogen van een Romeinse Proconsul, en krijgt dan een onvervalst brok „koloniale geschiedenis" voor ogen.

De leer der Apostelen vond zijn eerste weerklank in een reeks van kleine koloniën langs de Zuidkust van de Middellandse Zee. Paulus' brieven — hij mocht nog zoveel Romeins burgerrecht bezitten — speelden op de mentaliteit van onderdrukte minderheden, bespeelden de sentimenten van misdeelde lieden, die van het leven hier op aarde weinig goeds te verwachten hadden en daarom openstonden voor de meest onwerkelijke wensfantasieën. De Apocalyps van Johannes werd op Patmos geschreven voor mensen zonder toekomst op aarde. In de Metropool, waar een nieuw proletariaat van barbaren en kolonialen zich bij het Romeinse was komen voegen, vond het Christendom in hun kringen zijn eerste aanhang. Onder de intellectuelen en gegoeden kwamen sporadisch ook sympathiserenden voor, salon-christenen, die onder bepaalde omstandigheden — het is een bekend verschijnsel — ook tot de uiterste solidariteit bereid waren. De „fellow travellers" zijn geen uitvinding van vandaag. En altijd is het bloed der martelaren het zaad geweest van hun leer, en overal het bindmiddel van de organisaties waartoe zij behoorden.

In een koloniale omgeving alweer groeide Augustinus, het grote brein van de nog jonge kerk op, en in diezelfde omgeving keerde hij als bisschop terug voor de volle ontplooiing van zijn strijdvaardige persoonlijkheid. Maar ook Hiëronymus, de Dalmatiër van geboorte, was telkens en telkens weer in koloniale gewesten, waar Kerk en ketterijen in zijn dagen de hoogste bloei genoten. Origenes (d.i. „Zoon van Horus"!) leefde en werkte bijna uitsluitend in koloniaal gebied; hij droeg de bijnaam Adamantius d.i. „man van staal", al kwam hij niet uit Georgië. Tertullianus, Athanasius, talloze andere vaderen kwamen eveneens uit „bezette gebieden" en werkten hoofdzakelijk daar.

Heel wat eeuwen heeft het geduurd, voordat het organisatorische centrum der Kerk werkelijk in Rome te vinden was, en langer nog aleer zich daar het geestelijke zwaartepunt bevond. De „vrije Romeinen" waren toen al onder de voet gelopen, en ook paus Leo de Grote kon de plundering van de Metropool door Attila's volgelingen tenslotte niet meer voorkomen.

Bij de vorming van allerlei nieuwe staten in de vroege en latere Middeleeuwen kreeg de Kerk in Europa haar grote kansen om, het Christendom al verbreidende onder de zich vrijmakende en aaneen-

sluitende koloniale volkeren uit het verleden, zich te vestigen als staatskerk en een „geestelijke stand" te vormen met uitgebreide politieke macht (al of niet gecamoufleerd) en een economisch bevoorrechte positie. In de Klein-Aziatische en Noord-Afrikaanse landen van oorsprong van het Christendom, die koloniaal bleven, ging de Kerk weldra verschrompelen en vegeteren. Augustinus' Carthago, Thagaste en Hippo, de vele plaatsen die Paulus op zijn reizen bezocht, ze waren tot onbetekenende vlekken verworden. Aan de geschiedenis der Kerk in Syrië kan men de typische lotgevallen zien van een koloniale kerk; de christelijke neger-kerken van Zuid-Afrika vertonen vandaag een analoog beeld. Het is aan deze verwording en aan de aangeduide politiek-economische twee-deling van de Kerk, dat de Islam haar kansen te danken heeft gehad en nog steeds dankt.

Aan niemand beter dan aan de machtige figuur van Augustinus laat zich de koloniale afkomst van de Kerk demonstreren, met al de gevolgen van deze oorsprong, die tot op heden in het Katholicisme zijn waar te nemen, in de vorm van een voortdurend met zichzelf in conflict verkerende ambivalentie der leer en tweeslachtigheid van handelen. Augustinus, de Afrikaanse student met geniale aanleg, maar met een halfslachtige, koloniale vooropleiding, die geen Grieks kende, het Oude Testament naast Cicero kon waarderen, al vond hij het ook vol met „oude-wijven-fabels", werd Manicheeër — we zouden vandaag zeggen: Anthroposoof — om daarna te evolueren tot Plotiniaan en Porphyriaan, totdat hij in het „moederland" aangekomen, de nieuwe, reeds vrij veelvuldig aanvaarde religie leerde kennen en zich onder invloed van Ambrosius bekeerde, na in de armen van zijn concubines voldoende te zijn gerijpt voor de wereldverzaking der Rooms-christelijke leer en tevens in het bedreigde rijk van Gratianus en Theodosius de Grote genoeg begrip te hebben opgedaan voor de betekenis van een hechte organisatie en een geconsolideerde machtspositie, ook op religieus gebied.

In een omgeving van brute slavernij opgegroeid, kon hij op voorgezag van Plato en Aristoteles, met Philo's uitspraken en die van Seneca in de hand, de slavernij op rationele gronden verdedigen en tevens aanvaarden als de wil Gods. Als reactie op de „koloniale" losheid van zeden en op de Gnostische tempelprostitutie die hij van nabij had leren kennen, bracht hij zijn kuisheidsleer en zijn strenge huwelijksopvattingen. De hartstocht van zijn strijd tegen het Manichaeisme werd door zijn jeugdige aanhang aan deze secte bepaald; maar ook de veelzijdigheid van zijn begrip en zijn groot vermogen tot rationali-

seren dankte hij aan zijn vroegere intimiteit met deze synthetische godsdienst. De aanvaarding van het physische bestaan van Satan en uiteindelijk heel Augustinus' anti-intellectuele instelling — in zo schril contrast met zijn voortdurende wil tot rationaliseren — een houding die kenmerkend werd voor al de Middeleeuwen, zijn terug te brengen tot zijn oorspronkelijk Afrikaans „bijgeloof" en zijn Neoplatonisme of Plotinianisme. Krachtens afkomst en milieu een skepticus, zocht hij tot elke prijs naar „zekerheden", die dit voor hem slechts konden zijn, wanneer ze het ook voor anderen waren. Met als noodzakelijk gevolg: het streven naar een „sterk gezag" en de hardhandige bevestiging daarvan, zonodig met behulp van de wereldlijke overheid.

Dat Augustinus een grote tand, ergens in Noord-Afrika gevonden, kon toeschrijven aan een der reuzen waarvan Genesis spreekt, illustreert evenzeer zijn behoefte tot rationalisatie als tot geloof. Uit de combinatie van beide strevingen is zijn monumentale verhandeling „Over de Stad Gods" ontstaan, die de achtergrond aangeeft van heel het wereldlijk beleid van de Katholieke Kerk gedurende meer dan vijftien eeuwen, — zowel in positieve als in negatieve zin. De wensdromen van Galliërs als Paulinus en Sulpicius Severus, of van een Spanjaard als Prudentius, konden in hun opkomende koloniale omgeving zo hevig en grandioos niet zijn als die van de voormalige rhetor die bisschop werd in een na veel heerlijkheid tot het oude barbarendom terugzakkende plek van Afrika. Een ontzaglijk levensverlangen werd daar opgeslorpt door een hopeloos uitzicht op de toekomst; in zulke milieu's ontstaan de mooiste fata-morgana's.

Er moest een harmonie geschapen worden tussen de leer van degene die gezegd had dat zijn rijk niet van deze aarde was, en de dialectiek welke van het bestaansfenomeen voert naar de realisatie van individueel en gemeenschappelijk geluk binnen de aardse, de zich-aan-ons-opdringende existentie. In de dertien jaren dat Augustinus tegen het eind van zijn leven aan zijn „Stad Gods" geschreven heeft, gebeurde veel in het „moederland" en in de beste koloniën, dat tot nadenken moest stemmen. Alarik had Rome al geplunderd, Ataulf bracht de West-Goten in Gallië, de Vandalen begonnen Spanje te veroveren, men moest noodgedwongen het barbaarse koninkrijk daar al erkennen. Slechts enkele jaren na de voltooiing van zijn hoofdwerk stierf Augustinus, tijdens de belegering van zijn stad door de Vandalen (430). Vijf jaren later was hun rijk in Afrika reeds gegrondvest, en nog geen tien jaren na Augustinus' dood werd Carthago genomen. Hippo, de bisschopsstad, viel al na twee jaren; het meemaken van de plundering

bleef de kerkvader bespaard. Maar heeft hij die soms niet voorzien?

Een rijke, geordende wereld zoals Augustinus die eens gekend had, was bezig onder hem weg te glippen, toen de ideale Godsstaat voor zijn geestesoog een duidelijke gestalte begon aan te nemen. De Christelijke Keizers bleken niet opgewassen tegen de opdringende heidenen, de koloniserenden werden op hun beurt gekoloniseerd, het Godsrijk op aarde leek verder dan ooit.

Uit het betrekkelijk onsystematische van de verhandeling over „De Stad Gods" valt reeds de verwarring der tijden af te leiden. Wensdromen ontwikkelen zich zelden volkomen logisch, en menigmaal moet de arbeid aan dit lijvige boek door dringender, alledaagser en triester bezigheden onderbroken zijn. „De Stad Gods" als tegenpool van de Staat des Duivels, waar Augustinus' tegenstander, de Donatist Tyconius, het reeds over gehad had, concipieerde de kerkvader als een universele gemeenschap van alle gelovigen, wortelend in de wereld der afgestorven christenen, oprijzend naar een hiernamaals waar alle vrome zielen de „verrijzenis des vlezes", dat is dus de hereniging met het afgestorven lichaam, afwachten. Met grote stelligheid en polemische kracht verdedigt de schrijver de mogelijkheid van aards geluk en bestrijdt hij de stelling als zouden ongelukken en rampen karakteristiek zijn voor de tijd waarin hij leeft, — de periode van het Christendom. Bijna de helft van zijn werk besteedt hij hieraan, om vervolgens te komen tot een uiteenzetting van het ontstaan, de ontwikkeling en het einde van zowel de staat Gods als de „staat der wereld".

Deze laatste is de universele gemeenschap van hen die zich niet om God bekommeren. Ook van deze humanisten (zouden wij vandaag zeggen) wordt de gemeenschap, de onderlinge verbondenheid, maar aangenomen terwille van een scherpe antithese. Echter stelt Augustinus nadrukkelijk — en de Katholieke mythe heeft dit regelmatig veronachtzaamd — dat Kerk en Godsstaat *niet* identiek zijn. De Stad Gods bestond al veel eerder dan de Kerk, feitelijk van het begin der tijden af, en de Kerk had en heeft bovendien heel wat leden die zich in werkelijkheid niet om God bekommeren. Augustinus laat in het midden, of deze misschien niet tot de Staat der Wereld gerekend moeten worden, en dus feitelijk de functie van een soort van Vijfde Colonne uitoefenen. Ook de Wereldstaat, door Kaïn gesticht, is méér dan de staat in gewone politieke zin. Deze is immers goed noch slecht, zij realiseert de natuurlijke orde, die Augustinus heus wel respecteert, terwijl de Wereldstaat zich wezenlijk van God afkeert. Maar de natuurlijke staat verwordt zeer vaak tot een onderdeel van die Wereldstaat. Zo is de aanvankelijk zich door veel deugden kenmerkende

Romeinse Staat goddeloos geworden, al is het niet gezegd dat zij noodzakelijk weldra zou ophouden te bestaan.

Niettemin neemt Augustinus aan, in het laatste des zes wereldtijdperken te leven — „in het zesde duizendtal der jaren, als op de zesde dag" — en ziet hij in het einde van het Romeinse Rijk ook het eind der wereld, precies zoals velen vandaag menen, dat het einde van de West-Europese cultuurgemeenschap tevens het einde van alle „hogere" cultuur op aarde zou betekenen.

„De grijze wereld" noemt hij de omgeving waarin hij leeft, en hij vleit zich met de hoop: „misschien is Rome slechts getuchtigd, niet vernietigd." Intussen staat het voor hem vast: „eens zal de staat toch een eind nemen." Augustinus houdt al zijn hoop gevestigd op het aanbreken van een „zevende dag" die zal beginnen met de wederkomst van Christus op aarde voor het Jongste Gericht, en een tijdperk van eeuwige duur zal zijn. Overtuigd van de opvoedbaarheid der mensen, bestrijdt hij elk quietisme, legt de nadruk op de naastenliefde, complementair met de liefde tot God, en wil het leven zien als één beoefening van de dienst van God. Hierbij valt speciale aandacht op het gebruik der aardse goederen, die een kwaad worden wanneer ze om hunzelfs wil gebruikt worden, maar goed zijn als wij ze voor geestelijke doeleinden aanwenden. Goed-geordend gebruiken wij ze „gelijk een reiziger" en hun ongelijke verdeling mag geen maatstaf zijn voor onze beoordeling der mensen. Integendeel, armoede en ongeluk louteren; wij zijn pelgrims op een moeilijke tocht die eerst in het hiernamaals haar rustpunt vindt.

Uit het huisgezin leidt Augustinus de verdere gemeenschapsbanden af, en ook de gezagsverhoudingen, die terug te brengen zijn tot de bevelsmacht van God. Daar de staat moet berusten op rechtvaardigheid en een nog hogere plicht heeft dan alleen te waken over het aardse welzijn van zijn leden, kan hij ook nooit zijn eigen doel zijn, op gevaar af anders in een „Wereldstaat" te ontaarden. Hij heeft een opvoedende taak en zijn macht is begrensd. Zoals de mens meer is dan alleen staatsburger, zo is de maatschappij ook meer dan de staat. Vandaar dat de mens, als zijn geweten hem er toe noopt, in opstand mag komen tegen de staat, terwille van zijn taak in de Godsstaat.

De staten onderling zouden zich ook moeten gedragen „gelijk er in de stad een groot aantal gezinnen van burgers is". Maar, zegt Augustinus enige hoofdstukken tevoren, „als rechtvaardigheid ontbreekt, wat zijn regeringen dan anders dan grote roversbenden?" In de imperialistische machtsuitbreiding ziet hij, de man uit een kolonie, iets duidelijk verkeerds. Er is geen reden prat te gaan op veroveringen of victo-

rieuze oorlogen. Slechts afweer van onrecht mag tot het voeren van een „rechtvaardige" oorlog bewegen; vrede en rust zijn het ideaal, in deze snode wereld overigens zelden voor lang bereikbaar, al dienen de leden van de Godsstaat àl het mogelijke te doen om ze te vinden en te bewaren.

De universaliteit van Augustinus' Godsstaat wordt nergens beter uitgedrukt dan in zijn uitspraak: „De hemelse staat roept tijdens hun aardse pelgrimstocht burgers uit alle volkeren bijeen en verzamelt zijn pelgrimsstoet uit alle talen, zonder zich te bekommeren om verschil van levensgewoonten, wetten en instellingen waardoor de aardse vrede wordt gegrondvest of in stand gehouden. Niets daarvan wijst hij af of vernietigt hij; integendeel, hij waardeert en beschermt de instellingen, die bij alle verschil van nationaliteit toch naar één en hetzelfde doel gericht zijn, naar de aardse vrede. Zolang die instellingen zich tenminste niet keren tegen de godsdienst, die leert dat een hoogste en ware God aanbeden moet worden." Het politieke tolerantie-beginsel is aldus door Augustinus enerzijds vrij ruim genomen, anderzijds duidelijk verclausuleerd. Bij een toenemende machtspositie heeft de Kerk haar verdraagzaamheid steeds nauwer ingekrompen en waar mogelijk getracht slechts die instellingen te steunen, die op positieve wijze haar belangen dienden. In gunstige omstandigheden heeft zij het nimmer voldoende gevonden, „dat zij zich tenminste niet keren tegen de Godsdienst". Maar ook Augustinus zelf was in de practijk minder tolerant dan volgens de hier aangehaalde uitspraak uit zijn verhandeling „Over de Stad Gods" kon worden verwacht.

Waar in Augustinus' tijd Kerk en Staat met vrij veel eendracht samengingen en de eerstgenoemde rijkelijk begon te profiteren van de gunst der Christenkeizers, kon hij het wagen tussen zijn Godsstaat en de Kerk een duidelijk onderscheid te maken. Hij bepleitte „aansluiting zonder aarzelen bij de wetten van de wereldse staat, waardoor datgene wordt geregeld, wat past voor het behoud van het sterfelijk leven hier, opdat tussen beide staten eendracht moge bestaan in de dingen welke dit vergankelijke leven betreffen, wijl zij immers dit sterfelijke leven beide gemeenschappelijk hebben".

De kerkelijke heerschappij die hij voorstaat, is een zuiver geestelijke; over enig overheersen van de Kerk boven de Staat spreekt hij zich nergens uit, ofschoon hij wel degelijk in de practijk bij herhaling de hulp van de staat heeft ingeroepen om de Kerk te verdedigen en ketters op hardhandige wijze te bestrijden. Hij ontkende zelfs het bestaan van goede trouw bij de huldigers van een dwaalleer. Zij zijn immers allen in de gelegenheid om beter te weten ... (Slot volgt)

Josine Reuling

BEGRAFENIS

Hoog en diepblauw welfde zich de hemel over het Zuidfranse land, over de dorpen die als vogelnesten tegen de rotsen kleefden of verscholen lagen in de diepe valleien van olijfbomen. De dagen van September waren warm en zoel, de nachten van een zomerse klaarte. En nauwelijks was de maand voorbij of het begon te regenen. Heerlijk! De bewoners der dorpen verlangden ernaar, zij hadden de regen nodig voor hun bloemen, die zij met zorg en ijver kweekten: het kleine paarse viooltje dat een geur heeft van schaduw en bescheidenheid en de wollige witte en hardrose violieren, die zo hartelijk en pittig naar kruiden ruiken. Tegen Kerstmis moesten zij in bloei staan om geplukt en verzonden te worden, de wijde wereld in, ver over de grenzen van Frankrijk. Onze lieve Heer had zon en warmte gegeven in overvloed, nu zond Hij regen.

Gedurende de maand October was de regen niet van de lucht, in November regende het nog. Het water viel neer uit de dikke, laaghangende hemel en stortte over de arme doorweekte aarde. De smalle bergbeekjes groeiden aan tot wilde watervallen; met luid geraas joegen zij over de rotsen. De valleien konden het regenwater niet meer verzwelgen, de olijfbomen stonden bijna tot aan het gebladerte in het water. Het dorp in de vallei werd één grote modderpoel, dreigde onder te lopen. De keien in de straatjes en steegjes raakten los, de gaten en groeven werden diepe kuilen waaruit het water borrelde. De regen gutste uit de regenpijpen, gulpte over de rand van de regentonnen, lekte door de oude gewelfde dakpannen van de huizen, drong de kamers binnen, de kelders, de stallen en de schuren. Iedereen raakte er ontzaglijk door uit zijn humeur. In dit land van gouden zon en blauwe einder had het in geen zestig jaar zó lang en zó hevig geregend, zeiden de oude dorpelingen. De vrouwen sloegen hun rokken over het hoofd, de mannen een jute zak, zo renden zij, verscholen onder grote parapluies door het dorp. Hoe lang moest die afschuwelijke regen nog duren? Vergat God de kraan daar boven af te sluiten?

Diable! Meneer pastoor las voor de tweede maal een mis waarin hij om droogte smeekte, de kerk was voor de tweede maal stampvol, allen hadden de regen getrotseerd om de mis bij te wonen, het hielp niet, het bleef regenen. God vond de wereld blijkbaar te slecht, wilde haar schoonwassen van haar zonden, zeiden de vrome oude vrouwen, die het weten konden.

De dorpelingen werden wanhopig. De vrouwen omdat zij niet konden gaan wassen aan de wasplaats op het kerkplein, want hoe en waar moest je het wasgoed te drogen hangen? De mannen omdat zij hun geliefd balspel niet konden beoefenen, want waar vond je een plek droog genoeg om de ijzeren ballen te laten rollen? En de kinderen omdat zij zich zaten te vervelen in hun nauwe behuizingen in plaats van buiten te kunnen spelen. Zelfs de dieren in hun lekkende stallen keken droefgeestig en ongelukkig. Dit alles zou nog te verdragen zijn, als de bloemen er niet geweest waren. Voor de arme bloemen betekende de regen een ramp! Zij verregenden, hun wortels lagen bloot, hun bladeren verrotten; wie die dit mee aanzag, zou er niet somber en moedeloos onder worden. . . .

Op een van die troosteloze dagen van gestaag neervallende regen blies de weduwe Maria Truffe, oudste inwoonster van het dorp in de vallei, haar laatste adem uit. Zij was honderd-en-drie jaar geworden en sedert de laatste drie jaren van haar leven kinds en verlamd geweest. Zij had in haar smalle houten bed gelegen, had het bevuild, had gekwijld en op eten gewacht. Als het niet op tijd kwam, had zij boze gorgelende klanken uitgestoten of zacht en geluidloos gehuild. Daarom was iedereen het erover eens dat de dood voor Maria Truffe een verlossing betekende. Langzaam was het nieuws van huis tot huis gegaan, want het dorp had de doodsklok nauwelijks horen klepperen, door het dreunend ruisen van de regen heen had het geluid vaag en als uit de verte geklonken.

Het dorp was het bestaan van de oude Maria Truffe bijna vergeten. Door haar dood stond zij weer in het middelpunt der belangstelling en men wist elkander te vertellen dat haar leven niet op rozen was gegaan. Zij was destijds — lang, lang geleden — heel jong getrouwd met een dagloner, die maar één bezigheid kende: de wijn uit de hals van de fles in zijn keelgat gieten. Toen hij zich eens een roes had gedronken te diep om eruit te ontwaken, was Maria Truffe met twee dochters achtergebleven, bijzonder mooie, maar helaas zeer lichtzinnige meisjes, die beiden de grote stad ruilden voor het lieflijke dorp in de Provence, waarin zij waren opgegroeid. De jongste had een dochtertje achtergelaten dat door grootmoeder Truffe was grootgebracht, maar ook zij had, eenmaal volwassen, het dorp verlaten, al was zij er tot ieders verontwaardiging na een paar jaar teruggekeerd om het leven te schenken aan een kind, weer een meisje. Daarna was zij voor altijd verdwenen.

Zo geviel het dat de weduwe Truffe op haar acht-en-tachtigste jaar

opnieuw de wieg van zolder moest halen om er haar achterkleindochter in te leggen. Deze vierde Maria Truffe was nu zeventien jaar oud en niets had er tot nog toe op gewezen dat ook zij de beruchte lichtzinnigheid der Truffes bezat. Wel was zij een brutaal en eigengereid kind dat voor niemand en niets ontzag had, allerminst voor haar overgrootmoeder, daarover wist het dorp krasse staaltjes te vertellen. Toen Maria nog nauwelijks een schoolgaand meisje was, had grootmoeder, zoals zij haar overgrootmoeder noemde, al niets meer bij haar in te brengen gehad! Met haar kinderhanden sloeg en stompte zij de oude vrouw, met haar kinderstem schold zij haar uit voor alles wat lelijk was. De oude Maria had de jonge veel te veel verwend, zeiden de mensen. Ach, zij was te oud om voor de derde maal een kind op te voeden. Wat wil je: een vrouw van diep in de negentig. La pauvre. Zij was goed en rechtschapen, maar alles wat Truffe heette, had nooit gedeugd. Zij had zich niet beklaagd, al zei ze wel eens dat zij een bitter lot te dragen had. Allen waren dit met haar eens en haatten de kleine Maria en de moeders verboden hun kinderen om met haar te spelen.

Het was nu drie jaar geleden dat de oude vrouw de beroerte had gekregen, die haar lichaam verlamd en haar geest versuft had. Toen de dokter aan de jonge Maria — veertien jaar was zij op dat ogenblik — had voorgesteld haar grootmoeder in een inrichting te laten opnemen, was zij hem bijna aangevlogen, had gillend en stampvoetend geschreeuwd dat daar niets van in kwam, grootmoeder moest en zou bij háár blijven, zij hadden immers een eigen huis en zij, Maria, zou voor haar zorgen. En zij bleven samen in het lage huis waarin de Truffes altijd hadden gewoond en waarin de oude Maria haar lange leven had gesleten. Het bestond uit een grote keuken met aan het eind een houten trapje van drie treden, dat naar een opkamertje leidde, een hok zonder raam of deur, waarin het smalle houten bed van de zieke stond. Achter het huis was de schuur, er woonden de geit Mimi en de konijnen. Het huis lag buiten het dorp, een eind van de grote weg af. Er lag een stuk grond omheen, waarop een paar olijfbomen en een vijgeboom stonden.

Sedert dat de jonge Maria Truffe verklaard had dat zij haar grootmoeder bij zich wilde houden, was zij aanmerkelijk in de achting van het dorp gestegen. Niets werd als zó hartvochtig en onbehoorlijk beschouwd als oude mensen in een inrichting of gesticht doen. Je hield de ouden van dagen bij je thuis, al waren zij kinds of ziek of bedlegerig; zolang zij niet gevaarlijk gek waren, bleven zij bij hun familie wonen. De gedachte aan een ziekenhuis, laat staan aan een inrichting bezorgde iedere rechtgeaarde dorpeling nachtmerries. De jonge Maria

Truffe had gehandeld volgens de dorpstraditie door haar overgrootmoeder bij zich te houden en het wees erop dat zij minder lichtzinnig van aard was dan haar moeder en grootmoeder geweest waren. Toch bleef zij onbemind, al gaf men toe dat zij er zich dapper doorheen sloeg. Zij verdiende het brood en zij leden geen gebrek. In het seizoen verhuurde zij zich voor de pluk van de bloemen en het binden van de tuiltjes viooltjes, zij hielp bij de olijvenoogst, deed boodschappen voor de boerinnen.

Helaas kon je haar nooit geheel vertrouwen! Soms kreeg zij de kolder, liet het werk waaraan zij bezig was in de steek en holde zonder haar loon op te eisen naar huis, waar ze ijverig aan de slag ging.

Zij kweekte bloemen en groenten, plantte aardappelen, een paar kolven mais, wat struiken tomaten. Of zij trok erop uit met de geit Mimi, die haar als een hond achterna liep; zij doorkruisten samen de valleien, of klommen de bergen op, hoger en hoger langs de smalle kronkelende paden, Maria klauterde even vlug en sprong even zeker als de geit Mimi. Als ze moe waren rustten ze uit, Maria hapte gretig in het grove boerenbrood, Mimi knabbelde met lange tanden aan malse eikenblaren. Zij hadden geen haast om thuis te komen.

De laatste jaren hadden de dorpelingen weinig of niets meer gemerkt van de oude Maria Truffe. Haar huis lag ver buiten de kom van het dorp en buitendien: wat moest je met haar praten? Zij was zó oud en zwijgzamer dan ooit. En zij had het goed, beter dan zij het ooit gedurende haar lange en moeilijke leven gehad had, met haar oppassende achterkleindochter Maria om zich heen, die het brood voor hen beiden verdiende. Tot zij hoorden dat de oude vrouw een beroerte had gekregen en zij haar in het opkamertje in het smalle houten bed vonden liggen, mummelend en kwijlend. Zij scheen niemand te herkennen en de jonge Maria stond er met een stug en vijandig gezicht bij en kéék je weg. Deze of gene had haar boze gezicht getrotseerd en de oude een kom soep gebracht of een eind knoflookworst met het touwtje er nog aan. Van die worst hield de zieke bijzonder veel en lag er uren zoet op te sabbelen. Helaas was zij er eens bijna in gestikt, het touwtje was in haar keel blijven steken. De jonge Maria was er toevallig op tijd bijgeweest en had haar vinger diep in grootmoeders keelgat gestoken, haar uitgescholden voor alles wat lelijk was en was woedend uitgevaren tegen de goede geefster van de ongeluksworst, toen zij haar in het dorp tegenkwam. Sedert dit voorval was niemand meer te bewegen geweest de oude Maria Truffe nog eens op te zoeken. Men was niet gediend van de brutaliteiten van dat nest van een kind, haar achter-

kleindochter. En zij vergaten de oudste inwoonster van hun dorp. De jonge Maria sprak nooit over haar en niemand vroeg meer naar haar. Men vermoedde niet hoe slecht zij behandeld werd, wist niet dat het scheldwoorden en slagen regende. Maria meende er alle reden toe te hebben, geen sterveling hielp haar ooit het vuile laken onder grootmoeder weg te trekken, haar op haar zij te wentelen om er een ander onder te schuiven, haar het eten te voeren, de voortdurend kwijlende mond af te vegen. Ook moest zij het oude magere karkas soms wassen. Schaam je wat! snauwde ze, je stinkt erger dan de ton achter de schuur.

En nu, na een leven van bitterheid en teleurstelling en drie jaar wachten op de dood, had God de weduwe Truffe eindelijk tot Zich genomen. Wat een uitkomst! Maar.... het ogenblik was slecht gekozen. Hoe moesten ze haar in die regen begraven? Iedereen was bereid haar op deze laatste tocht te begeleiden — als oudste inwoonster had zij er recht op — àls het niet zo zou hebben gehoosd. De weg naar haar huis was doorweekt en het smalle beekje dat het van de kom van het dorp scheidde was aangegroeid tot een brede stroom. De jeugd had er planken op zware stenen overheen gelegd, maar het bleef een halsbrekende toer om erover te komen. Hoe moest je het huis bereiken? Want er moest bij de overledene gewaakt worden! Zij had altijd trouw haar kerkelijke plichten vervuld, het was treurig genoeg dat zij zonder de laatste sacramenten was heengegaan, al kon je dit niemand verwijten, Maria had haar toen zij 's middags thuis kwam, dood in bed gevonden en was dadelijk naar Panache, de schrijnwerker gegaan om bij hem de kist te bestellen, was toen naar meneer pastoor gehold, die de doodsklok had laten luiden. Op Maria's vraag of grootmoeder morgen begraven kon worden, had hij bedenkelijk gekeken. Met die vreselijke regen.... Enfin, het moest wel....

„Heb je haar netjes gewassen, Maria?"

„Ik heb haar gewassen en gekamd," antwoordde zij stug, „maar iemand moet mij helpen haar het doodshemd aantrekken."

De pastoor zweeg. Er werd gefluisterd dat de weduwe Truffe doodsbang geweest was voor haar mooie jonge achterkleindochter. Hij wilde het dadelijk geloven. Arm, verwaarloosd en eenzaam kind, hij voelde zich schuldig tegenover haar. Zij kwam nooit in de kerk en hij verstond de kunst niet zielen te winnen. Toen de oude vrouw destijds door de beroerte was getroffen, had hij het vaste voornemen gehad haar geregeld te bezoeken, al herkende zij hem niet meer. Die bezoeken waren steeds schaarser geworden, omdat hij de deur van het huis meestal gesloten had gevonden en de jonge Maria in geen velden of wegen te

zien was geweest. Hoeveel jaren hadden zij samen opgetobd, de voor elkander veel te oude en veel te jonge Maria Truffe?

„Wil je een kop chocolade?"

„Graag, meneer pastoor."

„Met veel suiker?"

Zij knikte, glimlachte schuw.

„Ga mee naar de keuken." Zij zaten bij het open houtvuur, Maria hield de stenen kom met beide handen vast, blies in de hete chocola. De pastoor sloeg haar peinzend gade.

„Wat ga je nu doen, Maria?"

„Gewoon, verder leven. . . ."

Dat was niet mogelijk, bedacht de pastoor met schrik. Zij kon niet alleen in het huis blijven wonen, in geen geval. Zij was er te jong voor, het zou aanstoot geven en de mannelijke dorpsjeugd zou ervan profiteren. Wat moest hij met haar beginnen? Niemand in het dorp zou haar willen hebben en zij wilde van geen mens iets weten, deze schuwe vogel. Maria strekte de benen uit naar het vuur, zette de voeten op het rooster, de damp sloeg van haar schoenzolen.

„We praten nog over je toekomst — na de begrafenis," zei de pastoor. Zij keek hem verwonderd aan, gaf geen antwoord, begreep niet wat hij bedoelde. Wie zou er bij de dode waken vannacht? Zij haalde de schouders op. Met die regen. . . . De weg naar hun huis was zo goed als onbegaanbaar, zei ze. De pastoor knikte, haalde twee kaarsen, rolde ze in een stuk krantenpapier, gaf ze Maria mee. Het waren gewijde kaarsen om voor grootmoeder te branden, zei hij. En Maria moest naar Nathalie Rognon gaan, zij waakte immers altijd bij de doden uit het dorp en zij kon Maria met een en ander helpen. Het meisje knikte onverschillig, haalde met haar vinger de suiker uit de kom, likte hem smakelijk af.

„Oh, dat wéér," riep de pastoor wanhopig uit, „wie zal de lijkkoets trekken?"

„Ja, wie?"

Zij glimlachten onwillekeurig tegen elkander, als twee die wisten dat het hopeloos was. Bij een begrafenis werd de lijkkoets altijd getrokken door vrienden of aanverwanten van de overledene òf de vrome oude vrouwen namen deze Christenplicht op zich, maar met dit hondenweer kon je het niet van ze eisen, dacht de pastoor tobbend. Er moest een man aan te pas komen ditmaal, al was het tegen de traditie der Provençaalse dorpen, dat een vrouw door mannen naar haar laatste rustplaats werd gebracht.

„Geld heb ik wel," zei Maria „de kist kan ik betalen."

„Ik zal met Panache gaan praten," riep de pastoor. Dàt was een goed idee.

„Hij maakt vandaag de kist, ik ben al bij hem geweest."

„Ga dan nu maar naar Nathalie."

Maria knikte weer onverschillig, stond op en verdween, zonder de pastoor voor de heerlijke chocola te bedanken. Een jute zak over het hoofd, de handen diep in de zakken van haar mantel, holde zij weg.

Nathalie Rognon, de vrouw van de schoenmaker, was groot en grof gebouwd, had een pafferig gezicht met dikke zwarte wallen onder de ogen. Zij was een simpele ziel, zo doof als een kwartel en verslaafd aan de brandewijn. Als er een sterfgeval was in het dorp werd zij gehaald om tegen vergoeding van een liter eau-de-vie de dode af te leggen. Geld nam zij niet aan, het was liefdewerk, zei ze. Ook bleef zij samen met de familie of vrienden van de overledene waken en zei de gebeden voor de doden.

„Ik verwachtte je al," zei ze, toen Maria binnen kwam, „'k ga meteen met je mee." Zij nam een vierkante fles van de keukenplank en vulde hem tot aan de rand uit een twee-literkruik. Een mens had met dit weer behoefte aan een hartig slokje! Wáár was het misboek? Nathalie praatte en praatte, Maria zei niets en staarde haar boos aan.

„Kom, schiet op," riep ze dreigend. De hond van Nathalie lag bij het fornuis te slapen en snurkte als een rover. Scheef op zijn bolle voorhoofd zat een grote pleister. Hij hoestte verschrikkelijk, vertelde Nathalie, daarom had zij die pleister op zijn kop geplakt, dan kon de kou eruit trekken. Zij sprak langzaam en nadrukkelijk, met de luide en wat holle stem dove mensen eigen. Soms begon zij onverhoeds te lachen en riep uit: „. . . . als ik daar nog aan denk".

„We zullen haar netjes in de kist leggen, het lieve oudje. Heeft ze veel pijn gehad? Heeft ze haar rozenkrans bij zich?"

„Ach klets niet zo," snauwde Maria, „ben je klaar?"

„Dag beest," zei Nathalie tegen de hond, „vergeet het vrouwtje niet, zij komt morgen terug. En niet aan je pleister krabben." De hond rekte even behagelijk zijn vier poten en sliep ongestoord verder. Nathalie duwde Maria haar grote groene parapluie in de hand, sloeg een cape om, nam de vierkante fles en het misboek onder haar arm en zij ging met haar het huis uit. Verschrikt bleven ze op de drempel staan. Het goot! Maria stak de parapluie op en ze begaven zich op weg. Maria hield Nathalie stijf vast, trok haar bijna met geweld mee. Zij moesten samen blijven, straks samen haar huis binnengaan, voor geen goud zou

zij er alleen een voet zetten. Zij was bang, onbeschrijfelijk bang voor de dode.

Voor het eerst in haar leven was de jonge Maria Truffe bang voor de oude! Zij had haar gehaat en verafschuwd, afgesnauwd en uitgescholden, geslagen en mishandeld. En wat erger was: zij had haar verwaarloosd. „Naar, vies mens," had zij uitgeroepen, „waarom blijf je maar leven, waarom ga je niet dood? Hoe lang moet het nog duren?" Maar nu zei gestorven was, kneep Maria's hart samen van angst over dit dood-zijn van haar grootmoeder. Zij was diep geschokt door de aanblik van de vréémde oude vrouw, die opeens twintig jaar jonger leek — zo jong had Maria haar nooit gekend — die niet kwijlde en geen gorgelende klanken uitstootte. Stil, koud en geheimzinnig was zij nu. Gisteren nog kinds, lelijk, vuil en verachtelijk, vandaag mooi en ernstig en diep indrukwekkend. Netjes gewassen en gekamd lag zij rustig in het smalle houten bed tussen de schone lakens, die schoon bléven. Hoe waardig zou zij zijn straks als zij haar doodshemd aan had. Daar lag grootmoeder, die drie jaar lang gestonken had, gejammerd en gekermd, open plekken had gehad van het doorliggen, die soms had gehuild zoals jonge honden, wanhopig van angst konden huilen, als Maria haar dagen lang had laten liggen zonder eten of drinken. Waarom had zij dat gedaan? Waarom? Nu klonk dit vreselijke huilen haar in de oren, de angst kneep haar keel dicht, het berouw pijnigde haar ziel.

Maria wist één ding heel zeker: grootmoeder kwam in de hemel! Zij had zoveel geleden hier op aarde dat zij de mooiste plaats in de hemel verdiend had. Er bestond geen twijfel aan. Maar zij, Maria, zij kwam in de hel!! Voor háár bestond er geen hoop meer. Zij zou haar verdiende loon krijgen en in eeuwigheid branden in het vagevuur. God zou het haar niet kùnnen vergeven dat zij zo slecht voor de oude stumperd geweest was en de voorspraak van de Heilige Maagd en alle Heiligen met elkander zou haar niet helpen. Zij had dit begrepen toen zij het gezicht van de dode had gezien, toen angst en ontzetting over wat zij had misdaan haar hadden overvallen. Nu zij dood was had de oude Maria Truffe voor het eerst werkelijk gesproken tegen de jonge. Dadelijk na de begrafenis morgen zou zij gaan biechten (na haar eerste Communie had zij geen voet meer in de kerk gezet) en haar leven trachten te beteren. Zij zou boete doen, hard werken, oude mansen oppassen, krankzinnigen, gevaarlijke gekken, die haar zouden bijten en krabben en niet weerloos in bed zouden liggen zoals haar arme beklagenswaardig grootmoeder.

Zodra zij het huis binnen waren, streek Maria op de stenen vloer van de keuken een lucifer af en stak de petroleumlamp aan. Het vuur in de schouw was zo goed als uitgebrand, een laatste blok hout glom nog met een vage schim. Nathalie ontdeed zich van haar spullen, wierp takkebossen op het smeulende houtblok, greep de blaasbalg en wakkerde het vuur aan; laaiend schoot de vlam omhoog. Behoedzaam legde zij er hout op, maakte een kunstig bouwsel. Toen beklom zij het trapje naar het opkamertje. Het was er volslagen donker.

„Wacht even, ik zal de kaarsen aansteken," zei Maria.

„Ben je bang in donker? Ze vertellen in het dorp dat je haar sloeg. Dat had je niet mogen doen. Zo'n ouwe stakker."

„Hou je praatjes vóór je," riep Maria, hees van drift.

„Wat zeg je? Als het regent, heb ik last van mijn dove oor. Dit!" Nathalie wees op haar linker oor, terwijl zij de drie treden weer afdaalde.

„Hier, pak aan." Maria duwde haar de kandelaar, waarin zij een der gewijde kaarsen had gestoken, in de hand, droeg zelf de andere, gestoken in de hals van een lege wijnfles. Zij zetten de ene kaars aan het hoofd- en de andere aan het voeteneinde van het bed, Maria haalde het doodshemd uit de kast, hielp Nathalia het de dode aan te doen, angstvallig vermijdend naar haar te kijken. Nathalie deed het werk met fikse hand en haar snater stond geen ogenblik stil. Zij had geen hulp nodig, zei ze, het was niet de eerste keer dat zij dit deed en ook niet de laatste, hun dorp bestond langzamerhand uit enkel oude mensen, de jeugd trok weg, zij verveelde zich in dit van God en de wereld verlaten nest. Maria gaf geen antwoord. Even later zaten zij in de keuken, Nathalie vlak bij de schouw, met de voeten op het rooster, Maria op de vloer vóór het vuur, dat een weldoende warmte verspreidde. Zij wierp een wantrouwende blik op Nathalie.

„Begin je niet?" vroeg ze half boos, half beangst.

„Hè? Waarmee?"

„Met de gebeden."

„Ja, geef me het misboek aan, het ligt daar op tafel. Eerst een glaasje!" Nathalie keek guitig, wees naar de vierkante fles die naast het misboek stond. „Het is er echt weer voor. Neem er ook een."

Onwillig stond Maria op, haalde twee glazen uit het buffet, zette ze op de grond, Nathalie greep de fles, schonk aandachtig het kleurloze vocht in de glazen. Zij dronk, Maria raakte het glas niet aan.

„Een heerlijk slokje, de fijnste eau-de-vie," zei Nathalie, „Rognon maakt hem zelf. A la vôtre." Zij smekte met haar lippen. „Hè, dat

verwarmt van binnen.... Arm kind, nu sta je alleen op de wereld! Seule au monde...."

„Bèèèèh," riep Maria en stak haar tong tegen Nathalie uit. Deze vond dit buitengewoon grappig en hikte van het lachen, schonk opnieuw haar glas vol. „Als ik dáár nog aan denk," riep zij met haar holle stem, „oh, la vie est drôle...."

Maria duwde haar het misboek in de hand. Ging die halve gek nu eindelijk beginnen? Er moest iets gedáán worden voor grootmoeder, misschien zou zij zich dan niet dadelijk beklagen tegen de Heilige Moeder Maria over wat haar was aangedaan gedurende haar laatste levensjaren, toen zij oud en ziek was. Oh, die angst, de vreselijke angst! Maria greep opeens het glas dat op de vloer stond en dronk het met grote slokken leeg. Het was alsof er een stroom vuur door haar keel gleed.

„Dat is verstandig van je, een heerlijk drupje, mijn engel, een opwekkend slokje," riep Nathalie uit, terwijl zij in het misboek bladerde en halfluid begon te lezen.

„Stommerd, je houd het boek ondersteboven."

„Wat wil je, ik kan niet lezen, heb nooit lezen en schrijven geleerd, maar de gebeden voor de doden ken ik uit mijn hoofd, ze zijn mooi en begeleiden de ziel van de overledene, zodat haar niets kwaads kan overkomen," zei Nathalie.

Maria luisterde gretig naar haar woorden. „Harder!" riep zij woedend.

„Je hoeft niet zo te schreeuwen, brutaal nest. Wat krijg ik ervoor? Ik heb mijn eigen brandewijn meegebracht, allemachtig nog toe." Nathalie was boos, ze schonk zichzelf nog eens in, nam een ferme slok. „Als de hond niet beter wordt is het mìjn schuld niet, ik heb gedaan wat ik kon, het pleister kost me nog twee sous."

Maria had haar wel door elkaar kunnen rammelen! Waarom zei ze de gebeden niet!

„Branden de kaarsen nog? Zullen we 's kijken?" vroeg Nathalie fluisterend. Zij stonden op, rekten de halzen, keken recht in het stille wasbleke gezicht van de dode, waarop het licht van de kaars een zacht en teder schijnsel wierp. Vlug gingen zij weer zitten, Nathalie stak haar neus diep in het misboek en begon de gebeden der doden te prevelen, bad daarna drie Wees-gegroetjes, prevelde twee Onze Vaders. Maria luisterde gretig, trachtte mee te bidden, maar het was alsof haar tong weigerde de woorden te vormen. Zie je wel, God wilde niets van haar gebeden weten! Het was uit tussen Hem en haar, zij had te zwaar gezon-

digd. Zij voelde zich duizelig, loom en opgewonden tegelijk. Toch werd de ondragelijke angst iets minder, evenals vanmiddag gedurende haar bezoek aan de pastoor.

„. . . . leidtonsnietinverzoekingmaarverlosonsvandenkwaden . . . ." prevelde Nathalie en bespiedde Maria, die met gebogen hoofd zat, de handen gevouwen, de ogen gesloten.

„Je valt toch niet in slaap?" riep ze en gaf haar een duw met haar voet, „dat mag niet, bij een dode moet gewaakt en gebeden worden. Heb je geen rozenkrans? Hier, neem de mijne."

Maria opende de ogen en slaagde er met uiterste inspanning in ze open te houden. Langzaam liet ze de kralen van de rozenkrans door haar vingers glijden, terwijl Nathalie weer prevelde, eerst zachtjes, dan steeds luider. Af en toe keken zij of de kaarsen aan het doodsbed van de oude Maria Truffe nog brandden, daarna wees Maria met een driftige vinger naar het boek en Nathalie had het hart niet iets anders te doen dan de gebeden te zeggen. Zij kon niet meer, zei ze, ze kreeg er pijn in haar keel van, ze moest één slokje. . . . Ze begon te praten met een dikke tong, haar konen glommen vuurrood, als gepolijst, de wallen onder haar ogen leken dreigende zwarte schaduwen. Zij sloeg wartaal uit, Maria hoorde het niet, met wijd-open nietsziende ogen staarde zij in het vuur. Nu zat ze hier te bidden en te waken bij haar dode grootmoeder die haar niet meer nodig had, maar toen zij nog leefde en ziek lag en hulpeloos als een klein kind, was Maria zo goed als nooit thuis geweest en had de arme oude vrouw aan haar lot overgelaten.

„. . . . hoor je me niet, Maria? Je moet koffie zetten," riep Nathalie, „koffie verdrijft de slaap, want we moeten wakker blijven, de hele nacht, het is onze ppp-llicht."

Maria stond op. Nathalie had gelijk: zij moest wakker blijven, w i l d e wakker blijven. Zij schepte water uit de emmer in de ketel, wierp takkebossen op het vuur, die knetterend brandden met een hoge vlam. Met welbehagen snoven zij de geur van de koffie op, dronken hem gloeiend heet met veel suiker.

„Hoe laat komt de kist morgenochtend, mijn engel?" vroeg Nathalie.

„Ik denk zo vroeg mogelijk. Er is niemand om de lijkkoets te trekken, meneer pastoor zou het aan Panache vragen."

„Ik trek hem, ik trek hem heel alleen!" riep Nathalie uit, stond op, nam haar zware borsten in de handen, duwde ze omhoog, „dat heb ik over voor de oude Maria Truffe."

„Ga zitten en hou je bedaard."

„Als i k dood ben, trek jij mij, dat is afgesproken. Jij rijdt me naar het graf. . . ."

„. . . .naar de hel!" riep Maria en zij moesten hier uitbundig om lachen. Wat een mop! De dode!! Verschrikt zwegen ze, rekten de halzen, staarden schuldbewust in de richting van het opkamertje. Nathalie beet op haar lip, keek als een stout kind, nam haastig het misboek en begon weer te prevelen. Maria prevelde mee. Vijf minuten later vielen ze beiden in slaap; Nathalie lag met de ellebogen op tafel het hoofd in de handen en Maria lag languit op de grond.

Toen zij wakker werden liep het tegen vijf uur. Het vuur was uit en het was kil in de grote keuken. Nathalie kwam moeizaam overeind, rekte zich uit, moest hevig niezen, zocht tevergeefs naar een zakdoek. Maria keek verwezen rond.

„Ik heb maagpijn," klaagde Nathalie, „daar heb ik de laatste tijd veel last van. Het komt door de emotie of misschien heb ik een lintwurm." Maria gaf geen antwoord. „Branden de kaarsen nog?" vroeg Nathalie. Maria knikte zonder op te kijken. Het kon haar niets schelen, zij wilde weg, hiervandaan, zij wilde met Mimi door de bergen zwerven, over de rotsen klimmen, in de zon liggen, in de felle zon met enkel je hoofd in de schaduw van een olijfboom. Maar het regende, regende, regende. . . . De regen kletterde op het dak van het huis, sloeg tegen de ruiten, liep gorgelend uit de regenpijp, steeds met hetzelfde eentonige, troosteloze geluid van weken, maanden, eeuwen.

„Oh, wat heb ik een pijn. Maria, ik moet een plas doen."

„Je weet de weg." Zij wees met haar duim naar de deur.

„Wil je dat ik naar buiten ga? Met die regen? Het is om de tering op je lijf te halen."

„Dan niet."

„Maar ik moèt zo nodig," drensde Nathalie, „ik heb krampen, ik ben een oud mens, je heb niet het recht me zo te behandelen."

Maria trok gelaten haar rok over het hoofd en haalde de emmer uit de schuur, zette hem midden in de keuken. Met een benauwd gezicht nam Nathalie het deksel eraf, hees haar vracht rokken omhoog, ging op de emmer zitten en deed een lange plas. „Hè, dat lucht op," zei ze tevreden, deed haastig het deksel weer op de emmer, droeg hem naar buiten, zette hem om de hoek van de deur.

„Ik heb zo'n honger."

„Ja, en wat nog meer?" schreeuwde Maria en stoof wit van drift op haar af. „Je heb dorst, je zit je te bezatten, dan maf je de hele nacht, daarna moet je een plas doen en nu heb je weer honger. Noem je dat waken bij een dode?"

Nathalie staarde haar ontdaan aan, de mond half open en met een trillende onderlip. Twee dunne tranen liepen bibberend over haar wangen. Maria's drift was alweer gezakt, zwijgend haalde zij brood en kaas te voorschijn, sneed dikke boterhammen, zette een fles wijn en glazen op tafel, ging toen het vuur weer aanmaken. Terwijl zij ermee bezig was, at Nathalie de ene snee brood na de andere op, sneed de kaas aan hompen, propte hem samen met het brood in haar mond, besproeide het maal met rode wijn. Hè, dat smaakte! „Toe Maria, eet, kind!"

Precies om zeven uur kwam Panache de schrijnwerker en bracht de doodkist. Hij droeg hem op zijn rug en had er een groot zeil over gedaan. Het was zonde als het mooie geschaafde hout dadelijk nat werd. „Goede morgen," zei hij en liep meteen door naar het opkamertje, zette de kist neer naast het bed. Uit de zak van zijn korte jekker stak de steel van de hamer.

„Kom Nathalie, help 's een handje," riep hij. „Ach, wat ben je oud," zei hij toen en keek meewarig naar het gezicht van de dode Maria Truffe.

„Ik kom," zei Nathalie met volle mond en spoelde de laatste hap naar binnen met een slok wijn. „Als ik voor iedere dode, die 'k in de kist heb helpen leggen honderd sous had gekregen, was ik nu een rijke vrouw," vertelde zij aan Panache, „reken eens uit: honderd sous veertig jaar lang. Ik zou een nieuwe mantel kunnen kopen en een hoed. Lieve hemel, ik heb geen hoed op, nu kan ik niet mee naar de kerk en de begrafenis." Zij begon luid te snikken. „Wat sta je te janken," zei Panache, „ik heb geen tijd te verliezen, ik moet de lijkkoets nog halen en hem straks trekken. Niemand wil het doen met die regen."

„Ik kom eraan," zei Nathalie en klom het trapje op. Zij greep de dode bij de schouders, Panache pakte haar bij de benen. „Een — twee — drie — hup," zei hij. Het was zó gebeurd, ze was zo licht als een veer. „Het is een greep," zei Nathalie voldaan. Panache sprong haastig het trapje af en verdween.

„Ik heb wel een hoed voor je," zei Maria tegen Nathalie, „van grootmoeder." Zij verdween in de muurkast en zocht tussen kleren en schoenen naar de oude luifelhoed van haar overgrootmoeder. Hij lag achter in de kast, verbogen, de bol er half afgescheurd, het zwarte stro groen van ouderdom. Maria blies er het stof van jaren af. „Kijk 's," riep zij en hield hem op haar geheven vuist, „je mag hem hebben." Gretig pakte Nathalie de hoed beet, draaide hem rond en bedankte Maria stotterend, zó verrukt was zij van dit geschenk. Voorzichtig zette

zij de hoed op, voelde of de bol er nog was, trok de rand diep over haar voorhoofd. Toen Panache terug kwam, vond hij haar slapend bij het vuur zitten, met gekruiste armen, de hoed op het hoofd. „Word 's wakker, dove," riep hij, „waar is Maria?" Zij schrok overeind. „Wat stink je weer naar de drank," schreeuwde Panache, „vooruit, haal Maria, we moeten weg." Nathalie ging naar buiten. „Mariaaaa, waar ben je?" riep zij, „we gaan weg."

Voor de deur stond de kleine lijkwagen met de hoge wielen en het baldakijn van dunne gedraaide zuiltjes, gekroond door vier verfomfaaide witte pluimen. Panache had hem met grote moeite over de wankele planken van de bruisende beek getrokken en onder de olijfboom gezet, zoveel mogelijk beschut tegen de gestaag neersiepelende regen. Het vehikel was vederlicht, het kleinste paardje kon het trekken. Nooit echter werd er een trekdier tussen de dunne dissels gespannen, de doden werden door de overlevenden naar het kerkhof gereden, zo wilde de traditie van het dorp.

Nathalie vond Maria in de schuur bezig haar haar te kammen. De geit Mimi stond naast haar, stootte haar speels met de horens.

Dof klonken de slagen van Panache's hamer.

„Haast je, we gaan!" riep Nathalie en duwde de hoed ongeduldig naar achteren, de rand benam haar ieder uitzicht. Gedrieën droegen zij de kist naar buiten, schoven haar in de koets, keken toen bezorgd naar de lage loodgrijze hemel. Het regende iets minder. . . .

„Allez," zei Panache en greep de dissels. Hij was danig uit zijn humeur. Waarom moest hij de koets trekken? Er bestond niet de minste reden voor, hij had niet eens geweten dat de weduwe Truffe nog leefde, toen de pastoor hem kwam vertellen dat zij ter ziele was en of hij wilde helpen haar naar het kerkhof te brengen. Als de pastoor je iets vroeg, kon je niet weigeren, dat sprak vanzelf. Hij had een jute zak over zijn hoofd getrokken, hem stevig met een eind touw om zijn hals gebonden. Wat een corvée, die begrafenis van de weduwe Maria Truffe, God hebbe haar ziel. . . .

De kleine stoet zette zich in beweging. Nathalie en Maria liepen opnieuw samen onder de grote parapluie, baggerend door de modder. Nathalie klampte zich aan het meisje vast om niet uit te glijden, Panache trok het vehikel voort, het schudde en hotste en dreigde tegen een grote loszittende kei oprijdend, te kantelen. Voort ging het over kuilen en door plassen, hoog spatte het water op onder de wielen. Maria schudde Nathalie's arm af, rende naar voren, greep een van de dissels en hielp Panache de koets veilig over de wiebelende planken van de

beek heentrekken. Het ging boven verwachting goed. Hulpeloos stond Nathalie aan de overkant, zwaaiend met de parapluie. Zij durfde niet over de plank, maar noch Panache noch Maria kwamen haar te hulp, zij sloegen de zijweg in die naar de grote weg leidde en draafden steeds harder. Maria liep nu weer achter de kist, zij had maar één wens, één verlangen: zo lang het nog mogelijk was dicht bij haar grootmoeder te blijven. Nathalie vatte al haar moed bij elkaar, stapte op de wiebelende plank, gleed na een paar passen uit, krabbelde weer overeind, viel opnieuw. „Help, help," riep zij, zittend in een grote plas. Haar parapluie was zij kwijt. De hoed dreef omgekeerd naast haar. „Het is een schande om zo te hollen," riep zij, „het is een begrafenis, géén bruiloft!" Op handen en voeten kwam zij overeind, druipend van het water, uitgeput van ellende, viste de hoed uit het water, zette hem op; de bol was eruit, zij merkte het niet. Zo vlug haar benen haar wilden dragen, sloeg zij de zijweg in.

Toen zij eindelijk de kerk binnen kwam, was de mis al begonnen. De kist stond bedekt met een zwart kleed met een zilver geborduurd kruis erop voor het altaar tussen vier hoge kandelabers, de pastoor galmde met zijn mooie stem de gebeden, de koorknapen knielden te weerszijden van de kist. Maria lag geknield in de voorste kerkbank, de handen voor het gezicht geslagen. De kerk was vrij vol en de vrome oude vrouwen waren voltallig aanwezig. Allen keken met ontstelde blikken naar Nathalie, die met zware stappen op haar van het water gulpende schoenen door de kerk liep en eruit zag als een vogelverschrikker. Zij zat tot aan haar neus onder de modder, dreef van het water en snoof als een oud paard. En wat had zij op het hoofd? Een hoed zonder bol. Oh Seigneur! Zij schoof in de bank naast Maria, knielde naast haar neer. Waarom lieten zij het arme kind zo alleen, het was droevig genoeg dat zij geen familie had.

De pastoor zegende de kist, besprenkelde hem met wijwater, droeg hem daarna geholpen door Panache en twee der jongste vrome ouden de kerk uit. Maria volgde met Nathalie aan haar zij, zij zou het dorp tonen wie een hart in zijn lijf had. Wat een schooier was Panache om zo te hollen. Kende hij geen eerbied voor de doden? Zij zou haar beklag over hem doen bij de pastoor. Wat was er toch met de hoed? De rand gleed steeds over haar ogen. De weduwe Truffe moest een groot hoofd gehad hebben als die hoed haar paste. Driftig duwde Nathalie de rand weer omhoog, ontdekte dat de bol er niet meer was. Wat jammer! Zo'n prachtige hoed. Zij begon hartbrekend te snikken. Quelle vie, riep zij. Nu liep Panache behoorlijk, omdat meneer pastoor en de

koorknapen voor de lijkkoets uit liepen. De kanten van hun koorhemden slobberden vuil en nat om hun benen, hun voeten staken in grove boerenschoenen. De pastoor liep kalm voort, liet zich waardig natregenen. De weg van de kerk naar het kerkhof was niet lang, toch had niemand de moed om mee te gaan, want het goot weer van de regen. Handig liet Panache de kist in de kuil zakken, geholpen door de koorknapen, haalde vlug het touw in. Nathalie huilde voor alle afwezigen en voor Maria, die geen tranen had en geen overgrootmoeder meer. De pastoor sloeg een kruis en gaf het teken dat de begrafenis afgelopen was, de koorknapen tilden hun koorhemden op en renden weg en Maria zette het opeens op een lopen. Toen schortte ook de pastoor zijn soutane op en verliet het kleine kerkhof zo snel als zijn waardigheid het toeliet.

Nathalie Rognon bleef alleen achter bij het graf van de weduwe Truffe. „Adieu," riep zij huilend, „adieu, ma vieille, wees blij dat je erin ligt! Met die regen is het niets gedaan hier bij ons, de mensen zijn nog hartelozer en slechter dan anders." De rand van de hoed was over haar oren gegleden en zat als een Spaanse kraag om haar hals. Zij merkte het niet, staarde in de grafkuil en riep met haar holle stem: „Drôle de vie, drôle de vie. . . ."

Elizabeth van Stappen

VAINE TENDRESSE

Ik zit en zie je moe gezicht,
dat pijnlijk om je strakke ogen staat.
Je spreekt en spreekt — en velen luisteren.
Ik zou mijn handen willen leggen om je lief gezicht
en zeggen: rust nu maar, ik zal hier bij je blijven
en goed voor je zijn.
Maar aan mijn ongeweten tederheid spreek je voorbij,
je moede ogen zoeken niet —
en ik toon slechts mijn zelfgenoegzaam masker.

CARNAVAL

Ik ken je naam niet, maar ik ken je handen.
Ze zijn nog ongevormd en beven.
Het beven van je handen verraadt je schuchterheid,
die, trots, je in jezelf besloten waant.
Ik ken je naam niet, maar ik ken je ogen.
Je ogen zijn als 't zingen van een merel
in de schemering, voordat er regen komt.

IN EEN TUIN IN LAHORE

Er zitten weer twee kleine, groene papegaaien
te snaaien van de vruchtjes in de dadelpalm.
De kromme snavels pikken en de klauwtjes graaien
naar altijd meer onrijpe dadels. — Als ik talm

valt plots'ling uit de lucht een grote, bonte kraai
en komt plaaglustig door het spitse palmblad maaien
en landt dan op het gras en zoekt een droge halm.
Verschrokken schieten nu de twee, die net nog kalm
te scharr'len zaten weg, in koor al scheldend: „'k zal 'm
z'n rechteroog uitpikken en een poot uitdraaien."
Daar gaan ze over 't dak van 't huis met loos gegalm

om van de and're kant weer aan te komen waaien.
Zijn het dezelfde of twee and're papegaaien? —
Ze strijken neer en kaaien dadels uit de palm.

Nico Rost

ONTDEKKING DER REALITEIT IN WEST-DUITSLAND

I

Uit de chaos, die de Duitse literatuur na 1945 vormt, ontworstelen zich ook in West-Duitsland langzamerhand enkele schrijvers, die in hun laatste werken zo diep mogelijk in de problemen der Duitse werkelijkheid doordringen en deze dus niet trachten te ontvluchten zoals vele hunner collega's.

Deze ontdekking is een verheugend verschijnsel — een positieve factor in de ontwikkeling der na-oorlogse Duitse literatuur, die wanneer deze koers verder gevolgd wordt tevens een belangrijke factor kan vormen bij de éénwording der Duitse literatuur van Oost en West.

De situatie dezer literatuur is heden ten dage immers niet alleen uiterst gecompliceerd, doch ook moeilijk overzichtelijk. Haar humanistische principes, waarheidsliefde en progressieve tendenzen werden tijdens de periode van het nationaal-socialisme tot zwijgen gebracht, ook vaak opzettelijk vergeten. Ze veranderden dikwijls zelfs in het tegendeel, werden tijdens de oorlog grotendeels onder het puin bedolven en tot heden vaak nog niet opgegraven. En de geëmigreerde schrijvers, die tijdens die jaren het geweten der Duitse literatuur vormden? De meesten van hen zijn teruggekeerd, doch die terugkwamen naar West-Duitsland zijn daar nog heden zo goed als onbekend, zoals Erich Kästner onlangs opmerkte in een essay „Die literarische Provinz": „Man begegnet uns mit Respekt", sagte einer der Ebengenannten" (o.a. Leonhard Frank, Hermann Kesten, Alfred Polgar), „aber man behandelt uns, recht besehen, auch in den Redaktionsstuben und Literatur-Beilagen, als seien wir serbo-kroatische Nobelpreisträger" — en treffender kan het moeilijk gezegd worden.

Er is echter niet alleen een breuk tussen de teruggekeerde emigranten en de „daheimgebliebenen", evenals tussen Oost en West, doch ook vroegere Nazi's voeren in West-Duitsland wederom het hoogste woord. Waardevolle figuren uit het nabij verleden, die de ontwikkeling gunstig zouden kunnen beïnvloeden, zijn er vergeten of totaal onbekend.

„Nur die Russen" — schrijft Kästner in z'n genoemd essay — „gingen anders voran. Sie holten eine grosse Zahl Emigranten, oft auf recht abenteuerlichen Wegen, sofort zurück. Becher, Brecht, Renn, Anna Seghers und Arnold Zweig haben ihr Wirkungsfeld".

Het lijkt me niet uitgesloten dat de ontdekking der Duitse realiteit,

die in enkele belangrijke West-Duitse publicaties der laatste tijd steeds duidelijker wordt, dit zo bitter noodzakelijke samensmeltingsproces gunstig zal kunnen beïnvloeden.

II

De literaire en politieke storm, die Duitslands „nieuwe Remarque" *Hans Hellmut Kirst* met *„Null-Acht-Fünfzehn"* (Kurt Desch Verlag, München) („Die abenteuerliche Revolte des Gefreiten Asch"), een roman over de Duitse kazernes, ontketende, breidt zich uit van provincie tot provincie, van stad tot stad. Geen enkel literair werk heeft na de oorlog zoveel beroering verwekt, geen schrijver is na de oorlog in Duitsland zó aangevallen, zó vaak uitgescholden voor „Judensau", Kommunistenschwein", „Vaterlandsverräter", gekaufter Schmierer" of iets dergelijks. Hans Hellmut Kirst is echter geen Jood, geen kommunist, is niet „gekocht" en heeft ook zijn vaderland niet „verraden", maar is alleen — een vroegere officier der Duitse Wehrmacht, die uit het verleden iets heeft geleerd en nog niet eens zo heel erg veel.

„Null-Acht-Fünfzehn" is geenszins zijn eerste boek.*) Drie romans gingen vooraf: „Wir nannten ihn Galgenstrick" (over de 20 Juli-beweging), „Sagten Sie Gerechtigkeit, Captain?" (behandelend de gebeurtenissen in een interneringskamp voor Nazi-officieren) en „Aufruhr in einer kleinen Stadt", werken van literaire waarde, die reeds vele lezers vonden en ook vertaald werden.

„Null-Acht-Fünfzehn" speelt in Augustus 1938, in een kleine stad van West-Duitsland en richt zich tegen de „Kasernenhofdrill". Op bijna vierhonderd pagina's schildert Kirst de chicanes in een Duitse kazerne tot in de kleinste bijzonderheden en zelfs de lezer, die meent het wezen van het Duitse militairisme uit de tijd der bezetting en der concentratiekampen enigszins te kennen, zal opnieuw ontzet zijn over de mens-onterende infernaliteiten van dit systeem.

Het is ongetwijfeld een fout in de conceptie van dit boek, dat het eigenlijke conflict zich pas in het laatste gedeelte begint te ontwikkelen en dat de auteur ons tot zover alleen détail na détail beschrijft om de onmenselijkheid en perfiditeit van dit onderofficierscorps en zijn methodes te bewijzen.

Het boek valt dientengevolge in twee delen uit elkaar, waarbij — vanuit zuiver literair standpunt bekeken — het laatste het best geslaagd is, doch het eerste inhoudrijker en overtuigender. Kirst beschouwde het als zijn taak een boek „gegen den Kasernenhof, nicht aber gegen das Soldatentum" te schrijven. Hij verklaarde bovendien dat

„nicht das Soldatentum diffamiert wurde, sondern ein Erziehungssystem kritisiert, das gefährlich ist für den Aufbau einer neuen Armee."

Daar de kazernedienst in het toekomstige leger der Heren Blank en consorten immers slechts een combinatie van sport-onderwijs en sanatoriumverblijf zijn zal — indien we hun berichten mogen geloven — zou men dus mogen verwachten, dat van de kant dezer heren geen enkel bezwaar tegen de roman van Kirst zou worden geopperd.

Het tegendeel is het geval. Niet alleen de schrijver zelf wordt bedreigd, ook z'n uitgever Kurt Desch. En beschuldigde een bunkerbouwer uit West-Duitsland de auteur er zelfs onlangs niet van „bereits zu einer Zeit den militärischen Geist der Bundesrepublik zu untergraben, *da men erst an den Kasernen baut*"?

Er zijn gelukkig ook andere stemmen, zéér vele zelfs, die het verschijnen van dit boek toejuichen. Ze weten dat ook een nieuw Duits leger de door Kirst met zoveel literair talent geschilderde methodes zou toepassen en ondanks de intensieve propaganda voor een nieuw leger komt bij hen — door Kirst's boek — weer de herinnering naar voren hoe dit alles nog maar kort geleden was en ook nu weer zijn kan in de kazernes: de vernedering van mensen door onmensen, met als gevolg hiervan dit tragisch-niet-meer-reageren kunnen op hun domheid en geborneerdheid en bruut geweld en na de lectuur komt dan bij hen de vaste wil: dàt nooit weer.

Tienduizenden denken zo en niemand zal zich daarom verwonderen, dat een dergelijke reactie op een literair werk de heren Blank, Hallstein, Manteuffel en diergelijken ten zeerste ongewenst schijnt en dat ze daarom alles in het werk stellen om met de vele middelen waarover ze reeds beschikken de schrijver en zijn uitgever Kurt Desch het leven, schrijven en uitgeven zo moeilijk mogelijk te maken.

III

Karl Ludwig Opitz geeft in „Der Barras" (Ernst Rowohlt Verlag, Hamburg), een zakelijk en geconcentreerd verslag over de daden en ontberingen van een „Landser", een Duitse doorsnee-soldaat, tijdens de woestijngevechten tussen de legers van Rommel en Montgomery.

„Der Barras"? Een onbekend woord voor niet-Duitsers — een soldatenuitdrukking en de benaming voor angst, honger en wanhoop, voor lage begeerten, voor dood en ontbering en verwording, voor pijn en misère aan het front.

Wederom geeft binnen zeer korte tijd in West-Duitsland een schrij-

ver van formaat, want dat blijkt Opitz terstond, een boek over de werkelijkheid van de oorlog. Hij doet dit zonder enige illusie, zonder enig vertrouwen in de toekomst, deels koud en zakelijk en daardoor dikwijls overtuigend in z'n détailschildering. Heel deze „totale" oorlog stormt in luttele pagina's op ons af en vaak krijgen we in dit adembeklemmend rapport het beangstigend gevoel, dat op hetzelfde moment een tank over ons heen zal donderen of dat we onder een zware bommenlast zullen bedolven worden, dat we bijna in „Eisensärgen" stikken of door granaatvuur getroffen worden.

Hoe de schrijver zelf op dit inferno reageert? Ludwig Linger, de chauffeur van een pantserwagen, die we waarschijnlijk met de auteur mogen vereenzelvigen, tracht evenals z'n mede-soldaten en officieren de situatie door een soort galgenhumor de baas te blijven, door een cynische verachting van zichzelf en alle anderen, cynisme waarachter zich een zowel machteloos protest verschuilt als ook het besef, dat alles immers toch reddeloos verloren is. Haat tegen de vijand? Er bestaat hier tussen beide partijen zelfs een soort verbondenheid, beide zitten immers in deze hel, beide zijn afwisselend jager en wild. Linger tracht zich in deze situatie een houding te geven door elke catastrophe, elke dodelijke bom-aanval, elke tank-attaque te bagatelliseren hetgeen eveneens met de meest cynische uitdrukkingen gepaard gaat. Komt een lading bommen tot explosie, waarbij honderden mensen om het leven komen, dan noemen de „Lanzer" dit: „Eierchen ins Nest legen". Vliegt de bezetting van een loopgraaf in de lucht dan is dat: „eine komische Himmelfahrt".

Weer constateren we en Karl Ludwig Opitz toont het ons door z'n nihilistische scepsis nog overtuigender aan dan Kirst, die in z'n werk immers het slagveld nog niet betreedt, doch hoewel vernederd en mishandeld nog binnen de kazernemuren blijft, dat de mensen gevaar lopen hun menselijke waardigheid te verliezen. En zwart op wit lezen we op pag. 101 — en ook hierin is hij veel consequenter dan Kirst: „Wenn sie ganz Deutschland über den Haufen rennen, den Barras machen sie niemals fertig. Die Heldenklaus werden immer einen Misthaufen finden, auf dem sie krähen und uns auf die Köpfe scheissen konnen".

Hoewel Linger dus overtuigd is van de zinneloosheid van dit alles, revolteert hij verder niet. Hij redt weliswaar het leven van een Franse verzetsstrijder, doch doet dit eigenlijk alleen maar uit een soort gemakzucht; hij vermoordt in koelen bloede een burger en heeft daar niet eens meer berouw over en meent alleen dat het wellicht nodig was. Opitz

blijft in z'n boek inderdaad consequent tot op de laatste pagina. Linger wordt daarin door het Maquis gepakt en tegen de muur gezet. Hij is dus niet teruggekomen in de „Heimat", waar hij van plan was geweest een advertentie te plaatsen, die hij reeds lang te voren had opgesteld: „Panzerfahrer sucht in der Zwischensaison eine leichte Beschäftigung, wo er den Helm aufbehalten kann. Kriegerwitwe met Kind angenehm".

Zijn laatste gedachten dwalen om het probleem of z'n leven dat van een held was of van een moordenaar. (Tevoren heeft hij zich afgevraagd of ook met het woord „patriotisme" geen misdadig bedrog werd gepleegd.) Alle dialogen in dit boek eindigen dus negatief — de schrijver ziet geen enkele uitweg, doch onverbiddelijk en overtuigender dan in vele andere oorlogsboeken klinkt zijn „neen" tegen wat achter hem ligt.

„Neen" als consequenties hiervan tegen alle remilitariseringsplannen, waar Kirst zich *niet* tegen verzet.

Twee Duitse schrijvers van de laatste jaren, Kirst en Opitz, hadden dus reeds de „nodige afstand" van het gebeurde om een „kunstwerk" te schrijven? Ik geloof, dat we dit probleem vanuit een heel ander gezichtspunt moeten benaderen. In de eerste plaats — ontdekten deze beide schrijvers de realiteit, niet alleen van de voorbije oorlog, doch ook van de hedendaagse politieke situatie in West-Duitsland, waar honderden, zelfs duizenden boeken, romans, mémoires en andere publicaties over de laatste wereldoorlog verschijnen, die *niet* de realiteit schilderen, doch waarin de auteurs bewust of onbewust vasthouden aan de ideologie der Nazi's, aan het Hurra-patriotisme, aan de Dolchstosslegende, aan Duitslands plaats onder de zon, aan de „Pruisische militaire traditie", aan de haat tegen de „Welschen", aan kruistocht-idee tegen de Sowjet-Unie, aan „Jüngerei" en daardoor de remilitariseringsplannen in de hand werken.

Kirst en Opitz trachten tegen deze stroom op te zwemmen en ook hun lezers niet mee te laten sleuren. Met de theorie — „de nodige afstand" om een kunstwerk te schrijven, moeten we hier niet komen aandragen. Deze werken en hopenlijk en waarschijnlijk nog andere, werden geschreven omdat de pogingen tot remilitarisering in West-Duitsland deze schrijvers de herinneringen aan deze belevenissen en catastrophen, aan deze jaren van dood en verderf, met hernieuwde intensiteit voor ogen brachten. Daaruit is ook de sterke weerklank te verklaren, die de werken dezer beide auteurs vooral in West-Duitsland vinden.

Uitgaande van de realiteit der politieke situatie in de West-Duitse Bondsrepubliek schreef *Wolfgang Koeppen,* tevoren enigszins bekend door enkele andere werken o.a.: „Die Mauer schwankt" (1935), „Tauben im Gras" (1951) — zijn geruchtmakende roman: „Das Treibhaus".*)

Dit boek verdient om vele redenen meer onze aandacht dan vele andere Duitse romans der laatste jaren. Het is voortreffelijk geschreven en gecomponeerd, de stof ervan is actueel doch het is geen sleutelroman, zoals vele lezers wellicht zullen denken, deze roman over Bonn en zijn politieke „Neu-Reichen", en de auteur geeft geen fotografische reproductie der heren regenten en regeerders der West-Duitse Bondsrepubliek doch op 224 pagina's vaak bijna dichterlijke proza, de atmosfeer van dit „Bonn" met haar Bonners en Bonzen, van de holle kracht en arrogantie dezer lieden, van deze gevaren-zone, waarin al deze Blanken en Hallstein's, deze Straussen en Oberländers elke dag het oorlogsgevaar dichterbij brengen.

Een citaat:

„Musäus, der Butler des Präsidenten, Musäus, der sich für den Präsidenten hielt, stand auf der rosenumrankten Terrasse des Präsidentenpaleis und auch er sah die Polizisten, die ihre Absperriegel bis zu ihm vorgeschoben hatten, er sah die Polizeiwagen fahren, er sah die Hundeführer bis zu ihm vordringen, und er sah die Polizeiboote über den Strom brausen. Da dachte Musäus, dass er, der Präsident, gefangen sei, ... er konnte nicht zum Volke fliehen und das Volk konnte nicht zum Präsidenten kommen. . . . Musäus, der gute Präsident, er war zu traurig, um sich länger des Landes zu freuen, er stieg in die Küche hinab, er ass ein Ripple, er trank ein Fläschchen, er musste es tun — aus Kummer, aus Schwermut, aus Traurigkeit und grosser Herzbedrückung".

Hoofdfiguur van het boek is de afgevaardigde van de West-Duitse Bondsdag Keetenheuve, een idealist met nogal vage idealen en gedoemd om ten gronde te gaan aan de realiteit van Bonn. Een politicus, die „zuivere" politiek verlangt en ze nergens vindt en meent voor heel andere doeleinden gestreden te hebben als hier in besloten zittingen, in openbare vergaderingen en in veel meer petit comité's be- en verhandeld worden. Keetenheuve is te „weich" voor deze werkelijkheid en weet ook niet erg goed, wat hij wil, alleen dat hij iets anders en beters wil dan dit paralyseren der democratie, dat hier dag-in dag-uit

*) Wolfgang Koeppen, „Das Treibhaus", Scherr und Goverts Verlag, Stuttgart.

aan de orde is. Een man, die zou willen dat de mensen niet meer naar de bisschoppen luisteren, doch ook niet naar de vakverenigingsleiders, iemand voor wie het Marxisme een soort Christendom is en het Christendom een soort Marxisme, voor wie beide het ware niet zijn, die anderzijds ook geen liberaal is. Eén ding alleen weet hij héél zeker: dat hij tegen de Bonner heren van „destijds" is en ook dat hij geen nieuwe oorlog wil helpen voorbereiden, doch hij weet niet wat hij moet ondernemen om dit te verhinderen en pleegt dus maar zelfmoord door in de Rijn te springen. Eigenlijk is deze Keetenheuve, deze hoofdpersoon uit Wolfgang Koeppen's boek een soort Sartre-figuur (uit diens eerste werken) — gekweekt in het „Treibhaus", dat Bonn heet. Een pessimistische boek dus, doch belangrijk als kort bestek van wat Bonn is en wat in Bonn gebeurt.

IV

Zelfs zijn felste tegenstanders — en hij bezit zeer vele — geven toe, dat *Ernst Niekisch* een der intelligentste en hartstochtelijkste denkers van het hedendaagse Duitsland is, een brillante literaire analyticus en polemist en zijn laatste werk: „Das Reich der niederen Dämonen" (Rowohlt) bewijst opnieuw, dat de schrijver deze faam ten volle verdient.

Dit boek, dat reeds vele pennen in beweging bracht — heeft een merkwaardige geschiedenis. Niekisch — ten onrechte is aan zijn figuur ten onzent nimmer enige aandacht besteed — was tijdens de Republiek van Weimar de uitgever van een uitmuntend geschreven tijdschrift: „Der Widerstand", dat in de laatste jaren voor Hitler een belangrijke rol speelde. In het jaar 1931 verscheen zijn later beroemd geworden schotschrift: „Hitler — ein deutsches Verhängnis", waarin hij de toekomstige Führer zo schilderde — als hij later geworden is, niet dus als een soort wildeman, die men wel de baas zou kunnen worden wanneer men door velen dat op een goeie dag noodzakelijk mocht vinden, zoals destijds nog gedacht werd. Niemand kan het dus verwonderen dat Ernst Niekisch als des Führers staatsvijand no. 1 werd beschouwd.

Jarenlang heeft hij zich onder het Naziregiem schuil gehouden en z'n literair-polemische bedrijvigheid voortgezet tot ook hij in 1937 gearresteerd werd en levenslang kreeg. Het voornaamste corpus delicti vormde in zijn proces het manuscript over het nationaal-socialisme — het manuscript dat thans, onder bovengenoemde titel bij Rowohlt het licht zag, nu voorzien van een uitvoerig nawoord.

Er bestonden destijds weliswaar nog twee copieën, doch die gingen in de loop der jaren verloren, zodat de auteur zijn werk verloren waande tot in 1954 een politieambtenaar hem het oorspronkelijke manuscript bracht, dat zich onder de nagelaten gestapo-papieren bevond, waarna het — zij het ook met een aanmerkelijke vertraging — toch nog mogelijk werd dit boek te laten verschijnen.

Een verouderd werk? Natuurlijk is onze kennis der hier behandelde gebeurtenissen, van de hier geschilderde personen in de laatste jaren vollediger geworden doch Niekisch bewijst ons overtuigend, dat het nationaal-socialisme van 1933 géén plotseling-uitgesproken catastrophe is geweest, doch in de loop der Duitse geschiedenis besloten lag. Inderdaad: geen nieuwe theorie doch die door Niekisch geopperd en in zijn hartstochtelijke doch tevens beheerste betoogtrant, in vlijmscherpe taal geschreven nieuwe bewijskracht krijgt.

Dit boek, waarvoor Ernst Niekisch zoveel heeft geleden, vele jaren tuchthuis onderging, dat hem bovendien bijna blind maakte, omdat op speciaal bevel van Hitler vergif in z'n eten werd gestrooid — draagt het karakter van een processtuk in de hand van een Openbare Aanklager. Als hoofdschuldige in dit historisch rechtsgeding verschijnt — het Duitse „Bürgertum", terwijl — en vele toeschouwers op de tribune zullen zich hierover verwonderen — Hitler en zijn trawanten niet als de eigenlijke leidende hoofdfiguren doch vooral in de rol van betaalde helpers optreden en worden afgeschilderd.

Begrijpt de lezer thans de storm van verontwaardiging die „Das Reich der niederen Dämonen" in vele hedendaagse Duitse maand-, week- en dagbladen ontketent?

Ook Ernst Niekisch gaat bij de publicatie van dit — *bijna* nagelaten — werk uit van de realiteit van West-Duitsland en hij acht het nodig en noodzakelijk er zijn lezer op te wijzen, dat gedeelten van het Duitse „Bürgertum" waartegen hij in 1937 zijn zware beschuldigingen verhief ook in 1955 niet aarzelen om wederom dezelfde rol te spelen als destijds.

Augustus '54.

J. Romein

TOESPRAAK[1])

Beste Bruno Becker en waarde vrienden van hem. Als ik het goed begrepen heb, ben ik de middelste van de vijf sprekers wanneer ik de Rector beschouw als *hors* — ja u denkt dat ik ga zeggen *hors d'oeuvre,* maar zo oneerbiedig ben ik niet, — ik wilde zeggen als *hors concours.* Die plaats is mij wel. Immers, zoals een gewelf instort als men verzuimt in het midden de bindsteen aan te brengen, zo zou ook deze gesproken tempel ter ere van onze jubilaris in elkaar vallen als dáár niet het woord stond *niet* over Becker als rentmeester der Russische cultuur, niet over Becker als rentmeester der Nederlandse beschaving ook, maar over Becker als *mens,* het belangrijkste aspect in zover al, dat het alle andere insluit. Niet *altijd* is waar, wat Proust zei: „une oeuvre vaut mieux que nous mêmes".

Een merkwaardig man die Becker, al dadelijk daarom, omdat hij, terwijl anderen één leven plegen te hebben, hij er twee heeft, terwijl anderen één land het hunne mogen noemen, twee landen er om kunnen strijden aan wie hij toebehoort. Bij Homerus ging het nog maar om een paar steden.

Laat ik van dat eerste leven in dat eerste land iets mogen vertellen dat door Beckers spreekwoordelijke bescheidenheid nog niet algemeen bekend is. Wanneer hij in 1903, op z'n 18e jaar, prof Zielinski's lezingen over de „Oude Wereld en Wij" hoort, besluit hij oude talen te gaan studeren. Voor hem betekent dat, dat hij een jaar later al twee colleges in dat vak mag geven, een over Lucianus, een over de oorsprong der Griekse elegie, excusez du peu!

Voor ieder ander zou het „presque le Pérou" geweest zijn. Voor hem blijkbaar niet. Want een jaar later al, in Londen colleges in economie en geschiedenis volgend, zwaait hij om naar dat laatste vak dat zijn liefde zal houden. En twee jaar later, in '07, komt dat beslissende punt op de grens van zijn beide levens, wanneer hij in Duitsland op een college voor het eerst de naam van Coornhert hoort. Daarover zult u daarom straks meer vernemen — maar niet van mij. In '08 is hij korte tijd leraar in de Oude Talen in Tsárskoje Seló. Maar in '09 is de gedurig-ongedurige alweer in Rome. Dan volgt in '11 het Magister-

[1]) Bij de huldiging van Prof. dr. Bruno Becker ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag en 25-jarig hoogleraarschap aan de Universiteit van Amsterdam.

examen en in '12 het proefschrift over Sebastian Franck. Het volgend jaar is hij voor het eerst in Holland. Waar anders te beginnen dan in Gouda, waar Coornhert stierf? Hij volgde het spoor van zijn landgenote Anna Paulowna zoals wij zeggen, de vrouw van Willem II, die ook eens bij wijze van pelgrimage datzelfde graf had bezocht. Het is tevens het jaar van zijn huwelijk. Dan komt van '15—'22 een curieuzer reeks van betrekkingen, dan zich verzinnen laat: het maken van buitenlandse persoverzichten — het is immers oorlog dan — voor Keizer en Ministerraad, privaat-docent en docent in de nieuwe geschiedenis, het afslaan van een leerstoel in Perm. En, na de revolutie, secretaris van het rijkscomité van voedingsmiddelen, chef buitenlandse handel van het Commissariaat voor voedingsmiddelen van het Noorden, leider van het Centraal Informatiebureau van Petrograd — whatever that may mean — de vervulling van spreekbeurten in het leger, dan weer leraar — vanwege de 50 gr. brood p. d. extra, ook B. moet eten — dan in 1920 op zijn 35 ste hoogleraar, totdat dan 1 Oct. 1922 dat eerste leven eindigt en het tweede begint met zijn definitieve vestiging bij ons.

Ik noem dat zo precies omdat men Becker geen groter genoegen kan doen dan met precisie in jaartallen, wat zeg ik: in dagtallen — ik ben hem in mijn haastig filmpje al veel te vaag gebleven — maar ik noem het vooral omdat hij van dat ogenblik af een der onzen is, waar we trots op zijn. Nederland heeft veel intellect aan het buitenland verloren, buitenlands intellect kwam er naar verhouding weinig voor terug. Gelukkig dat in Becker o.a. de kwaliteit heeft goed gemaakt wat aan de kwantiteit ontbrak.

Wat ik tot dusver zei — en mijn tijd is al half om — gold echter, laat ons zeggen: de *man* Becker. Dat is nog niet de *mens*. Over deze dan nu nog wat er voor mij het voornaamste van is.

Toen ik, nu een twintig jaar geleden, Becker voor het eerste ontmoette, schoot mij een prentenboek uit mijn kinderjaren te binnen. Het ging over Bruno, Bruna en Brunette en het behelsde de geschiedenis van een berenfamilie. De overeenkomst in naam en de associatie met de „Russische beer" zal er wel debet aan zijn. Of is het toch meer? De psychologie van een beer is voor ons niet gemakkelijk te doorgronden. Ze kunnen als men ze bewust of onbewust boos maakt grillig en grimmig uitvallen. Maar zelfs al krijgen we een haal, dan kunnen we tegelijk toch niet vergeten hoezeer dit beest ons door zijn doorgaanse goedmoedigheid steeds weer vertedert. Het is niet voor niets dat alle kinderen een beer als speelgoed krijgen. Een beer is iets heel aparts in de dierenwereld, zoals Becker iets heel aparts in de mensenwereld is.

Dat ongeëvenaarde van Becker zou ik liefst — nu de tijd tot de brede schets die hij verdienen zou ontbreekt — aan twee eigenschappen van hem demonstreren.

In de eerste plaats dit. Het is misschien nog niet uniek opzichzelf dat deze bojaar uit de witte nachten van Petrograd naar onze lauwe westerstranden is gekomen, zeldzamer al dat hij er zich blijvend heeft willen vestigen, maar waarlijk uniek dat hij, Rus blijvend, tegelijk toch Nederlander is geworden, zo volledig naar geest en hart, dat men hier wel niet van toeval moet spreken, maar dat men moet aannemen, dat hij reeds vóór hij hier kwam die eigenschappen had, die wij Nederlanders het beste in ons zelf achten, maar naar welker norm wij daarom nog niet leven, naar welker norm in elk geval deze gewezen Rus meer leeft dan de meesten onzer.

Naast *strijdbare verdraagzaamheid* behoort tot de wezenlijke kenmerken van dat Nederlandse „ideaal-ik" — als ik het even zo noemen mag — de *afwezigheid van ijdelheid.* Ook dit slechts schijnbaar, net als de verdraagzaamheid, een negativum; in werkelijkheid evenzeer een positivum als die verdraagzaamheid die onverdraagzaamheid bestrijdt, omdat ook afwezigheid van ijdelheid de tegenpool is van een negativum, van de ijdelheid n.l. die, naar het woord al zegt, immers leegte is. Becker heeft als weinigen de volheid der niet-ijdelheid. Deze even zeldzame als grote eigenschap heeft hij in hoogste mate.

Het treffendst komt dat tot uiting in wat ieder onzer stellig evenals ik bij herhaling ervaren heeft, dat Becker n.l. steeds de gulste bewondering koestert en uit voor al die vermogens in anderen die hij zelf meent te missen. Ik zou niemand weten op wie het woord van Pascal eerder betrekking zou hebben dan op Becker — of het moest dan op Pascal zelf zijn — die eens gezegd heeft „à mesure que l'on a plus d'esprit, on trouve qu'il y a plus d'hommes originaux". En als er voor Becker dus zo vele mensen bestaan die de moeite waard zijn — zo mag ik het „originaux" hier wel vertalen — dan bewijst dat derhalve slechts de wezenlijke hoogheid van zijn geest, *wezenlijke* hoogheid juist daarom, omdat men nimmer de indruk krijgt dat deze geest zijn eigen hoogheid kent.

Becker je zult binnenkort ons moeten verlaten. Wij betreuren het om duizend en één redenen, om je wetenschap, om je liefde en zorg voor je leerlingen, om je vriendschap voor ons. Maar wij betreuren het het meest omdat wij dan niet langer dat voorbeeld vlak bij zullen hebben, dat ons altijd herinnerde — niet opzettelijk, maar eenvoudig door

zijn zo-zijn; aan de ware verdraagzaamheid, aan de ware eenvoud; aan de ware *onbaatzuchtigheid* in één woord, want nu ik er goed over denk, bemerk ik dat die verdraagzaamheid van jou, die onijdelheid van jou, dat ongehoorde succes van jou in je leerlingen vooral zijn terug te brengen tot die ene, misschien meest fundamentele eigenschap van jou, je onbaatzuchtigheid, ten opzichte van alles wat het werk betreft, die zowel de hoogste als, daarom, de zeldzaamste burgerdeugd is. Deze onbaatzuchtigheid dreef je naar dit land, zij deed je er blijven, zij maakte je tot een leidsman van je leerlingen en tot vriend van je vrienden.

Onbaatzuchtigheid, tenslotte, zal ook maken dat je de vrije tijd die je *eindelijk* zult krijgen, zult gebruiken om te *blijven* werken. De geschiedenis die je, nu juist een halve eeuw geleden, voor altijd pakte, zul je in de een of andere vorm blijven beoefenen. In een van zijn Claudius-romans laat Robert Graves onze keizerlijke collega zeggen „History is an old man's game". Met de wens dat jij, Becker, dit oude-mannenspel nog lang, heel lang moogt spelen, wil ik besluiten. Je zult er jong bij blijven en wij met jou. Ik heb gezegd.

KORT BESTEK

Meer paaps dan turks

Het is ons opgevallen, dat in wat er in de pers tot nu toe gepubliceerd werd over de z.g. Haarlemse „huwelijken" van katholieke zijde vooral de discussie loopt over het goed recht van de verdonkeremaande kapelaans of wie het dan geweest mogen zijn, die in strijd met art. 136 van het B.W., maar gehoorzamend aan hun „geweten" gehandeld zouden hebben.

Elders is er overigens al op gewezen, dat dit verdonkeremanen niet bepaald op een zuiver geweten van de overtreders en hun kerkelijke overheid wijst. Het is trouwens hetzelfde systeem dat in de joodse-kinderroof-gevallen werd toegepast: ook toen lagen de naar god-en-geweten handelende daders op het kerkhof.

Maar erger en ergerlijker dan het gedrag van deze subalterne figuren lijkt ons het gedrag van de bisschop van Haarlem, die last gaf aan de verlaten echtgenote brieven te schrijven, zoals er een in Het Parool werd gepubliceerd.

Erger en ergerlijker omdat:

1e. een niet door het geloof verblinde hier niet anders in kan zien dan een grove en hoogst onbehoorlijke poging tot bluf;

2e. hier duidelijk uit naar voren komt, dat voor deze katholieke gezagsdrager het huwelijk zijn waarde niet vindt in een *duurzame* verhouding tussen man en vrouw, maar uitsluitend in het verrichten van magisch-religieuse riten volgens een bepaald geloof bij het aangaan van die verhouding.

Wij hebben dan ook niet zonder verbazing in de N.R.C. een artikel gelezen, waarin weliswaar uitdrukkelijk verklaard wordt, dat de bisschop door zijn gedrag de sympathie van niet-katholiek Nederland verspeelt, maar tevens de „waardige" behandeling van deze zaak door monseigneur Nolet in de Tijd van 31 Maart wordt geprezen.

Wij citeren uit dat artikel in de Tijd:

„Maar wanneer ik de zaak principieel stel, moet ik toch tot de conclusie komen, dat de Wet dient herzien te worden. De vrijheid, waarop wij groot gaan en waarop wij ons volgende maand weer eens diep gaan bezinnen, moet toch in de eerste plaats inhouden, dat we God mogen dienen op de wijze, die ons geweten ons voorschrijft".

Dat klinkt heel treffend, maar het lijkt ons toch wel gewenst, dat dit volgen van het geweten door de wet beperkt wordt tot daden, waarmee men zijn medemensen niet schaadt en die niet in strijd zijn met de

geldende moraal. Wat zou de heer Nolet zeggen van iemand, die zich op gewetensgronden verplicht voelde tot naaktloperij? En dat is toch wellicht voor de medemens nog niet eens zo schadelijk als kinderroof en bigamie. En heeft de schrijver in de N.R.C. er zich rekenschap van gegeven, dat wanneer dit „waardig" betoog ten aanzien van onze huwelijkswetgeving gehoor zou vinden bij onze wetgever, in een aanzienlijk gesaeculariseerd land als het onze de volgende voorbeelden gangbare procedures zouden kunnen worden:

De heer A. trouwt burgerlijk met mej. B. Na enige jaren ontdekt mevrouw A.—B., dat ze met de heer C. een gemakkelijker en weelderiger leven zou kunnen hebben.

Of de heer X. heeft na 20 jaar huwelijk genoeg van mevrouw X. met haar eeuwige zorg voor haar 10 kinderen en wil een nieuw leven beginnen met zijn secretaresse.

Al deze lieden kunnen dan voor zover ze katholiek geboren zijn of bereid zijn het te worden bij de bisschop van Haarlem en zijn kapelaans terecht, de kapelaans behoeven dan niet meer met behulp van hun internationale organisatie onder te duiken en de Haarlemse zieleherder zelf is ontslagen van de onaangename taak intimidatiebriefjes aan verlaten echtgenoten te schrijven, waarin hun — al of niet kerkelijk bevestigd! — huwelijk ONGELDIG verklaard wordt.

En gezien de gelijkberechtigdheid van alle godsdiensten hier te lande — of zou daaraan dan meteen ter wille van de vrijheid een eind gemaakt moeten worden? — hoeven mevrouw A. en de heer X. het niet bij één nieuw leven te laten. Waarom zouden ze ook nog niet eens hervormd of joods trouwen?

U dacht misschien dat bigamie iets van de Turken en dergelijke onbeschaafde volkjes was? Maar wij kunnen u verzekeren, dat u dergelijke grapjes in Turkije na het optreden van Kemal Ataturk niet kunt uithalen. Daarvoor moet u bij de bisschop van Haarlem zijn.

Wie liegt er nu eigenlijk?

Het overkomt ons niet dikwijls, dat de pers de moeite neemt aandacht te besteden aan onze Korte Bestekken. Nog zeldzamer is het, dat dit gebeurt in bewoordingen als die waarin Propria Cures (van 26 Februari) meende, op ons Kort Bestek „Europese melkpoel" in het Februarinummer te moeten reageren.

v. Z. schrijft n.l.: „Het is een flagrante leugen, dat Mansholt de melkprijs verhoogde „onder buitenlandse druk"; wie dergelijke rabiate onzin verkondigt, mag niet veel animo tot weerwerk verwachten."

Mijnheer v. Z. had dit overigens, gezien onze raad aan de jongeren om in ons blad hun hart uit te storten, gerust als weerwerk in De Nieuwe Stem mogen spuien. Uit dit Kort Bestek kan hij zien, dat wij heus niet bang zijn om „in ons eigen blad weg te tochten", zoals hij veronderstelde.

En wij zijn niet eens van plan de beschuldiging te bestrijden. Wij willen haar slechts doorgeven aan het juiste adres.

Wij baseerden onze opmerking over „buitenlandse druk" o.a. op het verslag van het agrarisch congres van de Partij van de Arbeid, in de N.R.Crt. van 17 Januari l.l. Daar staat n.l. het volgende te lezen over een rede van Minister Mansholt, die juist was teruggekeerd van een Parijse bespreking over Europese integratie:

„Hij sprak over het prijsbeleid in de landbouw, over de melkprijs „en de Europese integratie in verband met de landbouw. . . . De vraag „waarmee Ir Vos het congres had geopend, n.l. of de verhoging niet „beter tot een later tijdstip uitgesteld kon worden, heeft de minister „ontkennend beantwoord. Deze verschuiving zou de regering 45 mil- „lioen extra kosten, terwijl deze tactiek ook internationale consequen- „ties zou hebben gehad. De Belgen immers maken bezwaar tegen het „subsidiëren, waardoor het prijspeil in Nederland kunstmatig laag „wordt gehouden. België zou het Nederland zeer kwalijk hebben ge- „nomen, wanneer een groter bedrag voor subsidie van melk zou zijn „uitgetrokken."

Als wij dus liegen, doen wij het in commissie. Het was òf de N.R.C. òf Minister Mansholt, die „een flagrante leugen" en „rabiate onzin" verkondigde — en daar de Minister geen rectificatie heeft laten publiceren, was het blijkbaar *niet* de krant.

In dit conflict tussen Mijnheer v. Z. en de Minister blijven wij graag neutraal — maar onderstellenderwijs opperen wij de mogelijkheid, dat het geschil eenvoudig voortkomt uit het feit, dat de redacteur van P.C. al zo ver is op weg naar de Europese integratie, dat hij onze medeleden van Benelux niet meer als buitenland, en van die zijde uitgeoefende druk dus niet als „buitenlandse druk" aanmerkt.

Moet de Paus een Amerikaan zijn?

Voor een in een vorig nummer geplaatst Kort Bestek met de titel „Is de paus een fascist?" zijn wij gekapitteld door de redactie-secretaris van het tijdschrift Het Gemenebest, omdat het geen niveau had. Wij hadden over roomse machtsdrift geschreven op een wijze die Het Gemenebest de woorden „simplificatie — kenmerk der eenvoudige zielen —" en „onrijp gepraat" in de pen had gegeven. Het werd be-

treurd dat De Nieuwe Stem, die steeds openheid had betoond, nu leek de deur dichtgeworpen te hebben voor gesprek en objectieve berichtgeving. Wij hebben op die terechtwijzing in Het Gemenebest van Jan.—Febr. gereageerd.

Het verheugt ons bijzonder dat wij onze lezers nu met een onverdacht katholiek geluid in kennis kunnen brengen omtrent een vraag die velen, ook buiten de V.S. blijkbaar intrigeert: of de komende paus nu geen Amerikaan behoort te zijn. Het antwoord dat hierop door de bekende Franse katholieke schrijver François Mauriac is gegeven, komt ons zo goed katholiek en ook voor niet-katholieken zo interessant voor, dat wij dit met enige uitvoerigheid weergeven. Het artikel van Mauriac komt voor in het nog geen twee jaar bestaande, maar al veel gelezen weekblad „L'Express", het orgaan van wat de „nouvelle gauche" heet„ de nieuwe linkse groepering in de Franse politiek die dwars door de bestaande partijen heen gaat.

Waarom, luidt Mauriacs wedervraag op de hem gestelde vraag, zou een paus geen Amerikaan zijn? De geest waait waarheen hij wil en Mauriac heeft nooit getwijfeld aan de gloed en genade die in de jonge Amerikaanse kerk gisten. De paus zou dus best een Amerikaan kunnen zijn en zelfs van het mooiste zwart (même du plus beau noir). Niemand zou er iets op hebben aan te merken. Maar misschien komt hij ook, naar een zeker gerucht wil, uit het Nabije Oosten. Als paus echter zal hij nieuwgeboren en slechts stedehouder van Christus zijn.

Is nu, vraagt Mauriac, een Amerikaanse paus wel gewenst, gezien de wereldlijke en geestelijke belangen van de Kerk? Hij vestigt dan de aandacht op het feit, dat de Amerikaanse Kerk nauwelijks geboren is, vergeleken met de oude Kerken van Rome, Frankrijk, Spanje of Ierland met hun bewogen geschiedenis. De gedachte, zegt hij, dat een pas geborene zou kunnen heersen over achttien eeuwen heiligheid en geest, de voedsterbodem ook van de jonge Kerk in Amerika, zou in geen van haar leiders, priesters of gelovigen, kunnen opkomen.

De begeerte van sommige Amerikanen ontspringt aan een superioriteitsgevoel, dat in zijn laagste vorm aan de macht van de dollar is gebonden en in zijn hoogste vorm geïnspireerd wordt door de Amerikaanse hegemonie in de vrije wereld tegenover het marxistische atheisme. Hierop berusten de bijzondere aanspraken ten aanzien van de geestelijke macht: „het is de eeuwige eis van Cesar". Maar, betoogt Mauriac, de strijd tussen paus en keizer heeft in het verleden slechts tot schisma's geleid en het komt hem voor, dat geen Amerikaan, tenzij het communisme te Rome zou zegevieren, zal kunnen dromen van een Amerikaans Avignon te New York of Boston.

Het heeft eeuwen geduurd voor zich een ras van pausen heeft gevormd die na hun intronisatie hun nationale oorsprong vergaten. Maar de „amerikanisatie" van de Kerk, dat geeft een ander geluid. „Ik behoef mij slechts kardinaal Spellman, die ik vereer, voor te stellen, belast met het wereldlijk en geestelijk lot (destin) van de Christenheid en mijn bloed verstijft in mijn aderen, zoals onze Racine zegt". Neen, Cesar en Petrus moeten elkaar niet bevechten, maar evenmin zich onontwarbaar met elkaar verenigen.

Ergens moet toch een paus geboren zijn, zegt men, maar als hij afkomstig is uit een der Europese landen, zal hij zich gemakkelijk kunnen losmaken van een bekrompen nationalisme. Een Amerikaanse paus echter.... Hij zou niet anders kunnen dan zich direct aan het Witte Huis gebonden te voelen.

De opmerking dat de Katholieke Kerk zich toch op alle mogelijke manieren verzet tegen de marxistische wereld en dus aan de zijde van de V.S. staat voor de verdediging van eenzelfde zaak, beantwoordt Mauriac met een: Zo simpel is dit niet. Stellig heeft de Kerk het marxisme veroordeeld, maar ook de misbruiken van de kapitalistische wereld. Zij verdedigt de vrijheid van de Geest, niet een economisch stelsel. Tussen de marxistische orthodoxie en de kapitalistische orthodoxie bevindt zich het rijk der eenvoudigen en nederigen die hongeren en lijden, een onmetelijke menigte die vreemd is aan de menselijke politiek en die alleen verlangt naar de herder die ze leidt, de Heilige Vader.

Al mijn overwegingen van hierboven, zegt Mauriac dan, zouden wegvallen op de dag waarop de door het Conclaaf gekozene een burger van de V.S. zou zijn.

Maar dan komt hij toch nog even terug op Spellman, die hij voor het gemak heeft genoemd, omdat hij de enige is die de Fransen kennen. Zeker, zegt hij, hij wordt bij ons gerespecteerd, zelfs bewonderd, maar hij dient openlijk in heel de wereld — wat zijn recht en misschien zijn plicht is — de politiek van zijn land. Maritain kan zich voorstellen, dat de kardinaal die bij een generatie van de overwinning en van een overmaat van voorspoed behoort, in Europa slechts iets kleins en zwaks en vervallens zal zien. Maar dit Europa is bezig zich te verheffen en vele Amerikanen beseffen de gelijkheid van alle naties ten overstaan van de bedreigingen die ons boven het hoofd hangen op de drempel van het Atomische Tijdperk. Er zal wellicht een dag komen waarop de laatste mensen in hun verbijstering niet meer zullen vragen naar de herkomst van hun laatste herder.

EX LIBRIS

LORD RUSSELL OF LIVERPOOL, *De gesel van het hakenkruis* (vertaling van „The scourge of the swastika", door Jan Vrijman). De Bezige Bij, Amsterdam, z.j., 284 blz.

Er is over dit werk geschreven in dag-, week- en maandbladen, tot in de buurtkranten toe en men weet nu wel allerwegen, dat de schrijver, gesteld voor de keuze tussen zijn ambt en zijn boek (zijn waarheid dus), dit ambt heeft opgegeven. Een aangelegenheid, die helemaal gespeeld heeft in de vertrouwde Britse sfeer van understatements uit keurig opgeperste herencostuums, een sfeer, waarin niet al te zwaar de nadruk is gelegd op de bedenkelijkheid ervan, dat de Engelse overheid iemand a.h.w. heeft willen dwingen (en wie weet anderen reeds gedwongen heeft) om volstrekt vaststaande feiten, neergelegd in onaantastbare en onweerlegbare rechterlijke vonnissen, niet verder te vermelden. Niet verder, want iedereen zou ze uit dezelfde bronnen kunnen halen; wat Russell gedaan heeft is niet veel meer dan ze nog eens ordelijk te groeperen en bij elkaar te plaatsen in een hanteerbaar boek. Het eigenlijk verbazingwekkende is, dat hierover geen geweldige storm is opgestoken; zelfs Kingsley Martin, die in zijn „The New Statesman and Nation" in deze dingen geen blad voor de mond pleegt te nemen, zelfs de „Manchester Guardian", gemeenlijk trouw op wacht tot handhaving van de beste liberale tradities, zijn hier al met al nogal vlot overheen gelopen. Van tweeën een: òf daar bestaat een mij niet bekende reden bij ingewijden voor, òf men is zo onverschillig en afgestompt, dat men zich over deze dingen niet meer opwindt. Het laatste zou ons met diepe bezorgdheid moeten vervullen. Het boek? Och ja, het is walgelijk. Men zou bij de lezing, vooral van de slothoofdstukken, alleen maar onpasselijk kunnen worden en de plaatjes dragen daartoe het hunne bij. Terecht mocht de Britse regering vrezen, dat de lezer, die door deze hellekring van bloed en tranen zou waden, minder geestdrift zou opbrengen voor de herbewapening van een volk, dat tot deze diepten kon afdalen. En te denken dat dit alles nog maar een deel van het geheel is; de schrijver wijst daar met nadruk op (blz. 201). Het was nog veel erger; dit allerweerzinwekkendste, dit godvergeten gruwelijke verhaal geeft toch nog een te gunstig beeld.

Waarom dit? Waarom (en waartoe) zoveel nog weggelaten? Russell zegt: Als ik alles opschreef zou men het niet lezen. En, zou men het lezen, dan zou men het niet geloven. Misschien heeft hij gelijk. Ook hier echter sta ik met een vraagteken; ik weet niet eens, wat men dit boek eigenlijk moet toewensen. Kingsley Martin zou het als verplichte lectuur op elke Duitse school willen invoeren. Ik herhaal: ik weet het niet. Mijn twijfel is groot: doet het goed, doet het kwaad? Daar groeit immers in dat land na een alweer verloren oorlog een nieuwe generatie op, waarvan deze of gene te zijner tijd weer zal beseffen: „La mort est mon métier". Dit boek vormt een bruikbare handleiding, om het te leren. Heeft men pech, dan wacht de galg. Met wat geluk ontspringt men de dans. Wie op den duur ongelijk krijgen, zijn de slachtoffers: na de eerste deernis komen de goed klinkende argumenten los, om hun zaak in de doofpot te stoppen en na verloop van tijd krijgen de moordenaars wel weer een kans op de volgende ronde.

J. Presser

PROF. S. GIEDION, *Ruimte, Tijd en Bouwkunst.* Uitgave Wereldbibliotheek, Amsterdam-Antwerpen, 1954. Vertaling door Til Brugman.

Wie de moderne architectuur uitsluitend denkt te kunnen benaderen door kennis te nemen van de honderden varianten waarin zij zich heden kenbaar maakt zal nooit tot haar wezen kunnen doordringen. De architectuur blijft dan voor de aanschouwer een bonte mengeling van „aardig" en „onaardig"; van „mooi" of „lelijk", met alle variaties daartussen.

Ongetwijfeld is nimmer in de geschiedenis dit beeld zó bont geweest, kwamen tegenstellingen dèrmate scherp tot uiting. In het bijzonder is dat in Nederland het geval waar verschillende architectuurstromingen dikwijls zeer wezenlijk een levensbeschouwing demonstreren. Globaal kan men zeggen dat deze tegenstellingen variëren van een volle overgave aan de traditie tot een zeer besliste afwijzing daarvan.

Minder scherp maar toch wel degelijk aanwijsbaar kan men deze tendens over de gehele wereld aantonen.

Ons hedendaagse bouwen is onbegrijpelijk wanneer men de geestelijke, economische en sociale factoren er van niet kent. Wanneer men niets weet van de samenhang met de beeldende kunst en de ontwikkeling der stedebouw. Deze onderlinge bindingen te beschrijven, hun logisch verband aan te tonen, is geen gemakkelijke taak. Het vraagt van een schrijver liefde en belangstelling voor oude, zowel als nieuwe architectuur. Men kan niet „ergens" beginnen. Zelfs kan men niet met reden volhouden dat de moderne architectuur begon omstreeks 1800, nadat de grote reeks van Franse architectuurstijlen met het Empire, een afsluiting vond.

Er is een continuë stroom, gevoed door duizenden kleine zijtakken, die zich in de loop der eeuwen verzameld hebben.

In dit licht bezien dient men met vreugde de verschijning te begroeten van een Nederlandse vertaling van het boek „Space, Time and Architecture", van Prof. S. Giedion, een werk dat in het buitenland reeds een 10de druk beleefde.

De werken van Prof. Giedion nemen op dit gebied een zeer eigen plaats in. Geschoold door de lessen van befaamde kunsthistorici als Wölfflin, beweegt hij zich even gemakkelijk op zuiver historische terrein als in de kunst van deze tijd. Toch gaat naar deze laatste zijn grootste belangstelling uit en de taak die hij op zich genomen heeft is juist om aan te tonen dat de moderne architectuur met onafwendbare zekerheid uit de historie voort móest komen. Zowel in de historie als in het verleden zoekt hij achter elk kunstwerk in de eerste plaats de mens met zijn, tot zekere hoogte, onveranderlijke aard. Het leidmotief in het gehele boek is eigenlijk de herontdekking van het ruimtegevoel dat vooral door een 19de eeuwse schijnarchitectuur verloren ging. Hij toont ons dat het spelen met ruimte, de sterkste drijfveer van elke ware architectuur, misschien het laatst in de barok het felst werd beleefd. Gedurende de 19de eeuw viel het hoofdaccent op de technische en economische ontwikkeling die ons wel méér, maar geen beter bouwen bracht als in vroeger eeuwen. Praktisch geen onderdeel van menselijke bedrijvigheid en geestelijke activiteit van de hedendaagse mens laat Giedion onberoerd om aan te tonen dat, schijnbaar onbelangrijke voorvallen en ontwikkelingen, op elk gebied hebben medegewerkt bij het

tot standkomen van ons huidige architectuurbeeld. De ontwikkeling van de vrije open plattegrond is niet los te denken van die der gewapendbetontechniek; de gehele moderne architectuur wordt erdoor beheerst van het kleinste landhuis tot de grote stedebouwkundige objecten. Zo is architectuur thans méér dan een meer of minder geslaagd werk van de kunstenaar als individu. Zelfs al is tegenwoordig elk gepubliceerd bouwwerk gesigneerd (tot in het belachelijke toe), toch is er een nauwelijks te omschrijven anonymiteit ontstaan, met een architectuur die niet zozeer een bouw„stijl" als wel een levensstijl te zien geeft.

De mate waarin men tegenwoordig deze levensstijl bevestigend of ontkennend staat zal ook de waardering bepalen van de huidige architectuur.

Prof. Giedion ziet, terecht, in de historische en de huidige architectuur niet de scherpe, onoverbrugbare tegenstellingen die men er dikwijls aan wil toeschrijven. Zijn langdurige werkzaamheid in Amerika heeft hem ook open en ontvankelijk gemaakt voor de Amerikaanse ontwikkeling en bijdrage tot het hedendaagse bouwen die velen ten onrechte uitsluitend zien in de figuur van Frank Lloyd Wright. Deze onderwerpen behoren tot de meest interessante van zijn boek. Hij heeft daarbij de gave om in eenvoudige boeiende stijl te schrijven die dit werk ook voor de leek bijzonder toegankelijk zal maken. Zover ik dit beoordelen kan heeft de vertaalster, Til Brugman, deze typisch architectonische sfeer van het boek uitstekend weten te handhaven hetgeen waarachtig geen sinecure genoemd mag worden. Wanneer men tijdens het lezen niet aan een „vertaling" denken moet, lijkt mij dit buitengewoon lofwaardig. Dergelijke boeken zijn in ons land in het algemeen ook geen „best sellers" en de leiding van de Wereldbibliotheek heeft door de uitgave van dit standaardwerk een dappere poging gedaan om de dikwijls vage begrippen omtrent het moderne bouwen voor Nederlandse lezers te verhelderen.

Natuurlijk zouden we graag het fotomateriaal beter hebben willen zien want dit blijft zeer ver beneden dat van de oorspronkelijke Amerikaanse uitgave. Maar het is gemakkelijk (ook goedkoop), om hier de maatstaven aan te leggen van het moderne foto-raffinement. Het tempert althans onze vreugde niet dat Giedion's werk in de Nederlandse taal kon verschijnen.

J. J. VRIEND.

TH. OEGEMA VAN DER WAL, *Over psychologie en persoonlijkheid.* Wereldbibliotheek, Amsterdam, Antwerpen, 1955. (Wereldboog nr. 62.)

Er gaat bij de beoordelaar van een boek een rood lichtje aan, als hij in de „Verantwoording" leest, dat dit werkje niet voor de „gespecialiseerde vakman" werd geschreven, doch „voor het breed publiek van de ontwikkelde leek." Hij stoot zich aan het overbodige „gespecialiseerde" en het kwalijk gezegde „breed publiek van de ontwikkelde leek". Hij wordt achterdochtig, als hij in de eerste zin van de inleiding de naam leest van Christian von Wolf, die hij nooit anders heeft ontmoet dan als Christian Wolff. Als hij zich de uiteenzettingen herinnert over wat onder filosofie kan worden verstaan en hij leest dan op dezelfde pagina van *de* Engelse, *de* Duitse, *de* Engelse definitie, die „in andere bewoordingen wel zo ongeveer alle hetzelfde" zeggen, dan kan hij zich schamen over zijn onwetendheid, maar hij kan ook zijn achterdocht voelen toe-

nemen. Dit is helaas bij mij gebeurd.

En bij het verdere lezen heeft zich de indruk versterkt, dat voor de schrijver al de door hem genoemde schrijvers wel zo ongeveer hetzelfde hebben gezegd of hebben bedoeld. En hij noemt er nog al wat. In honderd pagina's vindt de „ontwikkelde leek" een reeks van namen en woorden die, als hij reeds niet verbazend ontwikkeld is, namen en woorden blijven.

Als hij verderop het woord „branches" (van een boom) tegenkomt, waar gewoon takken had moeten staan, gaat de lezer denken aan een Franse (in)slag en daar wordt hij van verzekerd, als hij later titels van boeken onder de ogen krijgt, in het Frans, van schrijvers die deze boeken in het Duits hebben geschreven, zoals Kretschmer, Jung en Von Hartmann (boeken die merendeels ook in het Nederlands zijn vertaald).

Hij begrijpt nauwelijks, waarom wat geleerd aandoend geschreven wordt over Herakleitos, Epikoeros en Philoon, maar dan weer, zoals wij dat gewoon zijn, in Latijnse transscriptie, over Plato, Zeno, Empedocles. En is het voor de leek, zelfs al is hij wat ontwikkeld, niet verwarrend vlak achter elkaar te lezen van Descartes en Cartesius?

Het lichtje blijft op rood branden, als men met hulp van een Grieks en Latijns woordenboek 'schrijvers toeren op het slappe koord van woordverklaringen — waar hij divageert over het woord „instinct" — gaat volgen (pag. 37) en zich herinnert nooit het Griekse werkwoord „ergo", voor: „ik doe", te hebben gezien, maar wel het woord „ergazomai".'

Men gaat zich nu ook afvragen: waarom al deze geleerdigheid? En kan dan tot geen andere conclusie komen dan dat heel dit boekje topzwaar is van kennis die in de vorm waarin ze de lezer wordt aangeboden, niet verteerd is en die voor de lezer, die er zich niet enige boeken bij kan denken, onverteerbaar blijft. De adembenemende associaties, het aantonen van het gelijke of gelijkende onder denkers die eeuwen en continenten van elkaar zijn verwijderd, de onmogelijkheid voor de arme lezer zich bij al die gelijkenissen, vergelijkingen en verwantschappen ook maar iets helder voor de geest te brengen, maken van dit populair bedoelde boekje, dat dus moet verhelderen en op eenvoudige, maar verantwoorde wijze moet voorlichten, een vorm- en doelloos geschrift.

Wat heeft een lezer bijv. aan wat op pag. 16 over ziel, geest en verstand wordt geschreven? Daar is geen zin uit te halen, al paraderen er de namen van maar even tien groten uit de wereld van het denken. In de schemering van het ongeveer gelijke dat zij zouden gezegd hebben, worden zij alle grijze mummelaars. Maar zij hebben goddank niet zo eender gedacht, anders was het lezen van de grote denkers wel het meest saaie en nutteloze tijdverdrijf.

Als aan het einde van een uiteenzetting over het woord: geslacht en wat er nog aan te pas gebracht wordt, de schrijver besluit met de woorden: „Dat is de oude krachtidee, De Idee bij Hegel, het Absolute bij Schelling, de onbewuste oerwil bij Schopenhauer, de wil tot de macht bij Nietzsche", dan denkt men: zo kan hij nog een eind verder, er zijn nog meer namen.

Waarom dit wat uitvoerige requisitoir, waarbij ik afzie van enkele aardige passages en opmerkingen die het boek ook heeft. Omdat het in het geheel ver beneden de maat is gebleven die voor een materie als deze —

laat ik er aan toevoegen, dat zij moeilijk blijft voor een eenvoudige inleiding — geëist moet worden. Het gebrek aan echte, voldragen kennis en aan scherp onderscheidingsvermogen wordt dan zo licht gecompenseerd door een vertoon van geleerdheid, het quasi thuis-zijn in veel, het tentoonstellen van het toevallig gewetene en het aanvullen hiervan uit poelen in plaats van uit bronnen. En dit requisitoir valt nog extra scherp uit, omdat de Wereldbibliotheek die zovele klassieken uit de wereld van het denken in vertaling of in het oorspronkelijke heeft gebracht, die een reeks wetenschappelijke monografieën heeft uitgegeven die er zijn mag, indachtig moet blijven aan het „noblesse oblige".

O. N.

SAM DE WOLFF, *Voor het land van belofte.* Een terugblik op mijn leven. G. J. A. Ruys, Uitgeversmij N.V. (1955).

Sam de Wolff mag dan niet zoals hij in zijn „Woord Vooraf" schrijft, politiek, wetenschappelijk en artistiek een eerste plaats hebben ingenomen, hij bezit daarentegen een aantal kwaliteiten die zijn levensherinneringen boeiender maken dan ze wellicht zouden zijn geweest, als hij zulk een eerste plaats wel had bereikt. In ieder geval heeft hij er goed aan gedaan maar te zwichten voor de van verschillende kanten op hem uitgeoefende aandrang op zijn „En toch" zijn memoires te laten volgen. Met dit soort geschriften zijn we in ons land nog niet overstroomd. De Wolff kan goed vertellen en heel plezant een „witz" verhalen (bijv. blz. 115) of er zelf een plaatsen (als op blz. 200).

Hij bezit een veelzijdige belangstelling, de neiging en aanleg zich rekenschap te geven van de elementen die hem hebben gevormd en verenigt bovendien enige op het eerste gezicht niet zo eenvoudig te combineren tegenstrijdigheden: hij is marxist, zionist en vrijdenker. Dat hij deze hem alle dierbare bestanddelen van zijn levensopvatting kan integreren, moet wel hier aan worden toegeschreven, dat hij ze niet dogmatisch, maar methodisch verstaat, zodat het niet om met De Genestet te spreken, komt tot „zo'n rechtgelovig knoeien". Verder bezit Wolff ook kwaliteitsgevoel, d.w.z. begrip van de waarde van een gedachte of stroming of persoon; hij is daarbij misschien niet altijd billijk — omdat hij ook bij het schrijven van zijn memoires zo weinig als bij zijn spreken zijn emotionaliteit op stal zet — maar er zelden naast, dunkt me. Hij prikt graag en terecht holle blazen door, vooral waar over Marx en het marxisme, als methode dan, niet als dogma, de staf wordt gebroken door onkundige handen.

Dat het boek fraai is geschreven, kan ik niet zeggen, maar de lezer zal zich telkens gewonnen geven aan de vaart, de geest en humor die er uit spreken. „Links en rechts in de socialistische beweging" neemt een groot deel van het boek in beslag. De Wolff tracht beide kanten tot hun recht te doen komen, wat hem daarom ook wel is toevertrouwd, omdat hij een eigen standpunt had en heeft, dat hem echter niet heeft gevrijwaard voor schommelingen tussen rechts en links. Daarvoor was er te veel beweging om hem heen, zou men kunnen zeggen.

Wij volgen in dit boek de schrijver van joodse milieu in het Friese stadje waar hij geboren is, waar hij het socialisme heeft leren kennen in zijn beginperiode, via zijn afgebroken studententijd, naar de Amsterdamse

joodse en socialistische omgeving waar hij in heeft geleefd. Zijn tekeningen van personen en milieus doen een stuk Nederlandse geschiedenis zo kleurig en tintelend herleven, dat wij hierover zijn boek niet anders dan kunnen prijzen.

Eén opmerking: De Wolffs verklaring van de uitzonderlijkheid van de Friese socialistische beweging heeft mij nog niet bevredigd. Dit wacht, meen ik, op een grondiger studie.

O. N.

Tot de medewerkers van het Aprilnummer behoorden o.a.:

JAN ENGELMAN, geb. 1900. Letterkundige, was medeoprichter van het tijdschr. „De Gemeenschap", dichter o.a. van: Sine Nomine, 1930; Tuin van Eros, 1932; Vrijheid, 1945, schreef mysterie- en lustrumspelen, vertaalde o.a. Bachs Matthäuspassion.

PROF. DR P. MINDERAA (geb. 1893), hoogleraar Ned. lett. te Leiden, schreef o.a. Het mensbeeld in de hedendaagse literatuur, 1937; een biografie van Karel van de Woestijne (Dl I, 1942).

DR J. M. PLUVIER, schreef 1953 een proefschrift: Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië 1930—42; specialiseert zich in de nieuwe Aziatische geschiedenis.

F. VAN DER KOOI. Publiceerde verzen in Oriëntatie, Gerilja en De Nieuwe Stem.

GERBEN COLMJON (geb. 1899), gaf 1928—40 mee „De Litteraire Gids" uit; schreef romans, o.a. Kalderionen; De Blauwe Wereld; biografie van Cd. Busken Huet en R. C. Bakhuizen v. d. Brink, voorts: De oorsprongen van de Renaissance der litteratuur in Ned., De Nederlandse letteren in de 19e eeuw e.a.

In het Meinummer schreven o.a.:

CH. TERPSTRA, die herhaalde malen in dit tijdschrift gedichten heeft gepubliceerd.

JOSINE REULING, romancière en novellenschrijfster, schreef o.a. Het vreemde vaderland, 1939; De Verwachting, 1948.

ELIZABETH VAN STAPPEN, wonende te Lahore in India.

WILLEM BRANDT (Ps. van Wim S. B. Klooster). Redacteur Delicourant; sedert 1948 dir. N.V. Delidrukkerij en Boekhandel. Publiceerde verscheidene poëziebundels.

Rectificatie

In de bijdrage van de heer G. Colmjon, Aprilnummer blz. 230 is per abuis een zin weggevallen. Men leze na de 15de regel van boven:
ving van Jeanne d'Arc door haar tijdgenoot Sabadino, die vermeldt

EEN STANDAARDWERK

Prof. S. GIEDION

Ruimte, Tijd en Bouwkunst

De vormen der moderne woning-, wegen- en stedebouw in hun verband met de andere kunsten.

Vertaling TIL BRUGMAN
Inleiding Prof. C. VAN EESTEREN

Formaat 24 x 16 cm., 516 blz.
321 Illustraties in de tekst

50 JAAR WB 1905 1955

Een boek dat de wereld veroverde en ook in Nederlandse vertaling een enthousiaste pers heeft

In iedere boekhandel

WERELD-BIBLIOTHEEK

Practische Kleurenpsychologie

door Th. Oegema van der Wal,

behandelt één der actueelste problemen van onze tijd: de rol van de kleur in ons bestaan.

'Dit is het boek waarop de wereld der moderne kleurtoepassers reeds jaren heeft gewacht.'
(J. Rijgersberg, secr. der Nederl. Ver. voor Kleurenstudie, in De Nieuwe Stem.)

Van dit boek, formaat 23,5 x 15,5 cm., 203 blz., met kleurschema's, moest zes maanden na de eerste reeds een tweede druk verschijnen.

Het is een uitgave van de

Wereld-Bibliotheek

Amsterdam - Antwerpen

en in iedere boekhandel verkrijgbaar